

25 de ani de la răscoala ghetoului din Varșovia

De la martiriu la eroism

de Șef rabin dr. MOSES ROSEN

Cînd citirea fragmentului biblic este sfințită, sulul cel sfînt al Torei este ridicat și desfășurat, cu pietate și demnitate înaintea întregii comunități. El stă acolo sus, pe amvonul din sinagogă, ca un standard neîntinat de nici o picătură de sînge, care nu amintește de nici o victorie militară, nu evocă nici vitejia proprie și nici jalea altora. Fiecare credincios își îndreaptă privirile către dînsul și degetul său se îndreaptă în sus, iar cu toții rostesc în cor: וזאת היתה... „Aceasta este învățătura...”

De un sfert de veac încoace, ori de cîte ori iau parte la această scenă caracteristică pentru un popor și o credință care și-au făcut din carte un drapel, din idealuri mărețe o redută și din spirit o armă, răsare înaintea ochilor fanteziei mele o altă scenă care se împletește cu aceea la care sînt martor. N-am văzut o niciodată pe aceasta din urmă și totuși parcă o trăiesc. Pe ruini fumegînde, fluturî un steag. E sfințiat și însingurat, dar către dînsul se îndreaptă nu numai privirile sticloase ale celor care au căzut în jurul său, dar și acelea ale unei întregi generații de supraviețuitori, acelea ale tuturor generațiilor care vor veni să adauge cîte o verigă la lanțul istorice existențe a lui Israel.

Înfășurați într-insul, cei din urmă luptători din ghetoul Varșoviei străpung zărilor viitorului cu privirile lor pline de seninătate și demnitate umană.

Spre deosebire de pergamentul Torei, pe această flămură nu scrie nici o literă și totuși brațul meu se ridică, împins de o forță nevăzută și degetul meu arată spre dînsa, iar gura mea rostește, odată cu miliioanele de frați și surori ai trecutului și ai viitorului, cu hotărîre și gravitate, o proclamație solemnă: וזאת היתה... „Aceasta este învățătura...”

Da. Pergamentul imaculat și zdreanța mutată în sînge stau laolaltă și ne dau adevărata învățătură!

De două mii de ani încoace am suferit un martiriu fără de seamăn, pentru că n-am acceptat nici o clipă să lăsăm din mînă cartea cea măreață, a minunatelor visuri ale umanității. De la paginile de glorie pe care le-au scris întii Macabei și apoi luptătorii lui Bar-Kochba, și pînă în zilele noastre, noi am devenit un popor de mucenici. Risipiți, slabi, puțini la număr, n-aveam de partea noastră decît tenacitatea și conștiința unei sacre misiuni. Nu opuneam altceva forței decît argumentul. Luptam împotriva pumnului cu rațiunea. Am cucerit, deci, mii de ani de-arîndul, cărările lumii, cu degetul arătînd spre carte, ca spre un suprem ideal, udînd din belșug cu singele nostru mealeaguri în care ne-a fost dat să trăim și resemîndu-ne, aproape, la soarta de... martiri.

Popor de martiri, iată ceea ce am fost din anul 135 al erei noastre, de cînd au murit ultimii luptători din Betar, și pînă în aprilie 1943, cînd s-a aprins flacăra răscoalei din ghetoul Varșoviei.

Iată, însă, că s-a revărsat „cupa de lacrimi plină.” Iată că în anii cuptoarelor de gazare, ai gropilor de masă, ai trenurilor morții, anii hulei și batjocurei, anii exterminării a milioane de copii, anii trupurilor omezești transformate în „șăpun pur evreiesc” (Rein jüdische Fett — RJF), anii iadului pe acest pămînt, anii saltelor fabricate din părul fiicelor noastre și a coperțelor de cărți făcute din pielea fraților noș-

Monumentul ridicat la Varșovia spre eternizarea memoriei eroilor și martirilor ghetoului

tri, au adus o cutremurătoare trezire la realitate.

Mordechai Anielewicz și tovarășii săi de luptă au cîștigat atunci, în acele zile ale Pesahului anului 5703 de la facerea lumii, o victorie unică. Ei au demonstrat că martirii pot și trebuie să devină eroi.

Cu mîinile goale, slabi și puțini la număr, ei au pornit la o luptă fără nici o șansă — nici una — de a supraviețui. Era o luptă dusă exclusiv pentru ca istoria să învețe dintr-însa o minunată lecție. Era o luptă care din prima clipă avea îndreptate asupra-i reflectoarele eternității.

S-a pus capăt, acolo, în împrejurimile străzii Mile numărul 18, resemnării mucenicilor și s-a deslăuit dirzenia vitejilor. Trei săptămîni, marel, cîmplitul Reich, a avut de înfruntat ostirea care lupta cu sticle de benzină împotriva tancurilor, cu pumnii împotriva mitralierelor. Trei săptămîni de-arîndul, omenirea, popoarele înrobite, au asistat la o revoluționară transformare. Evreul hulit și ocărit, care era nevoit să accepte scuipatul în obraz fără să critească, să pășească spre abator ca vita care e dusă la tăiere, evreul acesta al căruia destin devenise sinonim cu acel al martiriului, pentru care în cel mai bun caz puteai doar să ai un sentiment de milă, și-a îndreptat șira spinării, s-a zvrilit asupra dușmanului, s-a săturat să mai fie compătimit și și-a cîștigat deodată respectul omenirii întregi.

Pînă atunci, pînă în acea primăvară a anului 1943, drapelul cel neprihănit al Torei, era desfășurat ca un scut împotriva primejdiilor fără de număr. Dușmanul se arunca cu furie împotriva-i, îl călea în picioare, îl zvirla în flăcări.

De atunci, i s-a alăturat stindardului Torei flămură cea sfințită și însingurată a luptă-

torilor. Împreună, ele au izbutit să transforme pe Kadoș — martirul cel sfînt, absent din această lume și pierdut cu privire la cele din urmă în zărilor celei de apoi, într-un Ghibor, într-un Erou — care, tocmai pentru că știe că forța brutală trebuie să înceteze a reglementa raporturile dintre oameni și noroade, tocmai pentru că e un fanatic credincios al dreptății și pentru că poartă în lume cartea cea sublimă a păcii, tocmai de aceea luptă și învinge, împotriva acelor care vor să-l sugrume, să-i amuțască glasul, să-i nege dreptul la viață. Invață invață ghetoului Varșoviei a dat roade. Sîntem prea aproape spre a avea perspectiva istorică a uriașelor sale efecte morale și materiale, nu numai asupra itinerariului nostru istoric, ci și asupra demnității noastre umane.

Martirii au devenit eroi. Ei nu mai acceptă milă și au cîștigat, în schimb, respectul. Aceasta este învățătura pe care au lăsat-o acei care au murit în ghetoul Varșoviei, a căror amintire va fi în veci binecuvîntată.

Educația la vechii evrei

Punctul central al educației fiind copilul, este evident că Biblia reflectă dragoste pentru copii și recomandă a avea cît mai mulți: „Ferice de acela care are o droaie de copii”, spune psalmistul. Scopul educației reiese încă de la început într-un pasaj biblic din Geneza, în care se spune că Abraham a fost ales de Dumnezeu „ca el să călăuzească pe copiii săi și pe toți ai casei și să le arate cum trebuie să meargă pe drumul Domnului, pe calea dreptății și a cinstei”.

Scopul educației, potrivit concepției biblice, este de a da copilului noțiunea despre bine și rău, de a-i da putere de discernămint, pentru a alege binele. În acest scop trebuie cultivate anumite calități și anume: hărnicia, optimismul, bunătatea, amabilitatea față de străini ș.a.

În timpurile biblice, educația începea în casa părintească. Părinții erau profesorii, ei erau aceia care îl instruiă pe copil în îndatoririle vieții zilnice. Biblia abundă de referiri care reflectă rolul tatălui și al mamei ca educatori ai copilului. Versetul din Deuteronom „Și tu ai să-i înveți pe ei, obișnuindu-i cu hărnicia” este caracteristic în această privință. Obiceiurile și datinile semnificative din viața triburilor au fost transmise din tată în fiu, în special fiului mai mare, care trebuia să posede o cunoaștere mai temeinică a acestora.

Concepția mozaică asupra educației nu a fost statică, ea a evoluat odată cu condițiile social-economice. Astfel, pe vremea nomadismului, copiii erau pregătiți spre a putea face față condițiilor specifice vieții de popor de păstori. Frecvența războaielor a făcut necesară cunoașterea și minuirea practică, a artelor și săgeții, a sabiei, scutului și a suljei.

După cucerirea Canaanului, cînd iudeii au devenit agricultori și au deprins o seamă de meșteșuguri, educația s-a adaptat noii situații. Astfel, agricultura, creșterea vitelor, pășunatul, pescuitul, săpatul minelor, zidăria, dulgheria, timplăria, prelucrarea metalelor, țesătoria, vopsitul, facerea corturilor, olăritul și facerea uneltelor erau acum direcțiile spre care se îndrepta educația. Întrucît nu existau școli pregătitoare, îndemnarea necesară în vederea exercitării acestor indeletniciri se obținea în decursul activității obișnuite. Cam în această perioadă, în viața iudeilor pătrunsese atletismul, sportul și dansul.

Cu timpul a apărut o categorie de oameni a căror menire era de a pregăti oamenii să-și însușească anumite deprinderi și îndemnări. Aceștia erau preoții și levii, care îi învățau pe oameni datinile, legile, istoria și lite-

(Continuare în pag. IV-a)

Eminența Sa d. Șef rabin în consiliul curatorilor Universității ebraice din Ierusalim

În ședința din 28 martie a.c. Consiliul curatorilor Universității Ebraice din Ierusalim a hotărît în unanimitate numirea Eminenței Sale d. Șef rabin al cultului mozaic din România, dr. Moses Rosen ca membru al acestui Consiliu.

VIZITĂ DE FELICITARE

Miercuri 10 aprilie 1968 Excelența Sa d. ministru al statului Israel la București și d-na Eliezer Doron însoțite de d. M. Carmi, consilier și I. Roszen, prim-secretar de legație, au făcut o vizită de felicitare, cu prilejul sărbătorii de Pesah 5728, Eminenței Sale d-lui Șef rabin al cultului mozaic și d-nei dr. Moses Rosen.

Ministrul statului Israel a exprimat

d-lui Șef rabin și întregii comunități evreiești din România călduroase felicitări cu prilejul sărbătorii de Pesah 5728.

Mulțumind Excelenței Sale, Eminența Sa d. Șef rabin l-a rugat să primească și să transmită poporului din Israel sacerdotala sa binecuvîntare, pentru prosperitate, succese în muncă și pace.

Căsătoria ideală

de dr. Wolf Gottlieb

Ziarul „Jewish Chronicle” din Londra a organizat recent în paginile sale o dezbateră asupra căsătoriei. Cu acest prilej, o seamă de personalități și-au expus punctul de vedere, plecând de la străvechile noastre principii etice.

Deosebit de interesant ni s-a părut articolul domnului Dr. Wolf Gottlieb, Șef rabinul comunității evreiești din Glasgow — Scoția.

În concepția și viața poporului evreu, străvechile noastre idealuri despre căsătorie și-au găsit formularea în patru puncte distincte.

Mai întâi, contrar afirmațiilor tendențioase, căsătoria la evrei este bazată pe dragoste. E vorba de dragostea reciprocă — această atracție puternică dintre bărbat și femeie, care adesea deside rațiunea și „înfringe moartea” — dragostea care poate orbi chiar și pe oamenii cei mai clarvăzători și care, singură, descoperă și vede însușirile fără de asemănare ale ființei iubite.

A te îndrăgosti poate fi considerat o împlinire sau ceva predestinat, dar a rămâne constant în dragoste, aceasta implică un efort conștient, deliberat. Nici în gând, nici prin vorbe, soția sau soțul nu trebuie să fie niciodată supus umilirii de a fi comparat cu o altă persoană. Chiar dacă ne gândim, comitem un adult.

„Binecuvântată e perechea care s-a bucurat de o fericire deplină, așa cum au fost binecuvântați Adam și Eva în grădina raiului”. Aceasta nu înseamnă o reîntoarcere la stadiul natural al omului primitiv, ci sublinierea faptului că dragostea și fidelitatea celor dinții oameni au fost absolute și dincolo de orice îndoială, simple, căci nu existau alte ființe care să le întunece fericirea și încrederea reciprocă.

Asemeni Evei, să rămână, deci, fiecare soție pentru todeauna singura femeie din viața soțului ei, iar soțul să fie singurul bărbat din viața ei. La urma urmei, dragostea nu pierde, cum cred unii, cu timpul. Ea este ucisă, în chip nesocotit, de unul sau de celălalt partener. De n-ar exista un al treilea, fie și în gând, dragostea ar fi veșnică. De fapt, este de datorită soției de a se menține frumoasă de dragul soțului ei și, în limitele decenței, de a-și exercita puterea de atracție asupra lui. Este de la sine înțeles că fiecare soție „a găsit har” în ochii soțului ei. Să-și mențină, deci, frumusețea!

Îndrăgostitul regal (regele Solomon), în „Cintarea cântărilor”, vorbește despre iubita lui ca despre „sora lui desăvârșită”. Prin această expresie el sugerează strînsa afinitate și înrudire a unei fericite perechi căsătorite, ce-și aparțin unul altuia printr-o atracție naturală, firească, parcă „din naștere”. Ei alcătuiesc „o singură ființă”.

Tora vorbește despre unitatea familiei ca despre una din cele trei dimensiuni, trei generații, cu șase legături de rudenie diferite: părinți (tată și mamă), copii (fiu și fiică) și frați. Există, desigur, și a șaptea legătură de rudenie, foarte reală, dar ea nu e menționată, deoarece soțul și soția stau alături, alcătuind miezul familiei și ambii sînt considerați ca o singură persoană.

Soțul și soția împărtășesc aceeași viață, avînd aceleași interese vitale, aceleași griji, supărări, speranțe și aspirații, aceleași succese și insuccese, aceleași îndatoriri și răspunderi. „Femeia înțeleaptă își clădește căminul ei”, de aceea, în scrierile religioase ea este identificată cu „căminul”, dar soțul este acela care dă căminului sens și conținut. Un

om singur, necăsătorit, este considerat o ființă „fără adăpost”.

De o importanță și mai mare este armonia spirituală și emoțională dintre soț și soție, căci ea asigură contopirea a două ființe diferite într-o entitate nouă, bine construită.

Tradițional, balanța pare să incline în favoarea soțului, căci lui îi revine răspunderea de a munci, de a ocroti și de a rezolva problemele cotidiene ale vieții, cu simțul autorității sale. Femeia înțeleaptă, însă, chiar dacă în anumite privințe îi este superioară soțului ei, va rezista încercărilor și isptelor cărora el e supus, ajutîndu-l să le învingă, stimulîndu-i laturile pozitive.

Soția se va simți răsplătită prin fericire și satisfacție personală și nu va face caz de devotamentul, recunoștința și admirația cu care-și înconjoară soțul.

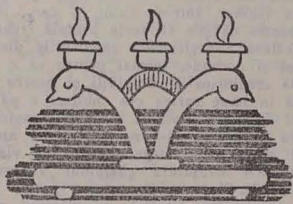
Pe de altă parte, soțul nu trebuie să-și ia vreedată aeră dictatorială, nici să-și asume răspunderi excesive luînd hotărîri de unul singur, ci totdeauna să țină cont de părerea soției sale. Chiar dacă, după părerea lui, ea nu s-a ridicat la înălțimea — presupusă — a persoanei lui, este totuși bine ca el „să coboare pînă la ea”, s-o consulte și să țină cont și de opiniile soției.

Respectul și considerația reciprocă, spun învățații noștri, duc în mod nemijlocit către o viață fericită, mai bogată, pentru ambii soți.

Mai există, apoi, un alt factor, de cea mai mare importanță în căsătorie: alinarea tristeții pe care o pricinuieste singurătatea. Singurătatea nu este numai cauza unei imense nefericiri și a unor suferințe mute, ea constituie deseori o sursă de greșeli și rătăcirii. Singurătatea este unul din relele cele mai mari ale omenirii contemporane.

În ciuda tuturor activităților civilizate — studiu, muncă, preocupări obștești, artă, sport, distracții — în sufletul fiecărei ființe omenești există un ungher care nu poate fi umplut de nimic și de nimeni, decît de un tovarăș de viață înțelegător. Din considerații sociale și morale, iudaismul se opune celibatului voluntar. Un mare preot, un judecător, oricine deține un post de conducere, trebuie să fie căsătorit. Căci — pentru a nu cita decît unele maxime rabinice — numai în căsătorie găsește bucurie, binecuvîntare, inspirații fericite, ocrotire, bunătațe și înțelegere, armonie, sănătate, împlinire.

În concluzie, cele patru idealuri iudaice în căsătorie sînt: dragoste, devotament, armonie și camaraderie. Ele sînt clar enunțate la celebrarea căsătoriei cînd, după ce am ascultat cele șase sinonime ale termenului *bucurie*, ne rugăm pentru *ahava*, *ahava*, *shalom* și *reul*, cei patru stîlpi de susținere ai unui cămin evreiesc fericit.

SEMINAR RELIGIOS LA MILANO

Comunitatea din Milano a sărbătorit de curînd un eveniment fericit: inaugurarea *ieșivei* — seminarului religios înființat prin strădania fruntașilor obștei.

Aceasta este prima *ieșiva* ce a înființat în Italia, după o întrerupere de mai multe secole. Ultima a înființat în orașul Brescia, în Lombardia, la începutul secolului al XVI-lea.

BIBLIE DE BUZUNAR

Editura Koren Books din Londra a publicat primul volum din seria Biblia de buzunar. Acest volum cuprinde Pentateuchul, în traducere engleză.

NOUL PREȘEDINTE AL UNIVERSITĂȚII BRANDEIS

Dr. Morris Abraham, președintele Comitetului evreiesc american, a fost ales în postul de președinte al universității Brandeis. După cum am mai scris, d-sa se trage dintr-o familie originară din România și a vizitat țara în vara anului 1966.

EVREII DIN KERALA

În statul Kerala din India se află o mică obște evreiască alcătuită din 300 persoane. Recent, un membru al obștei, D. E. Elias, ziarist, a devenit membru al comitetului regional al Congresului Național Indian.

FILM DESPRE GHETOUL DIN VARȘOVIA

Cu doi ani în urmă, dr. Alexander Bernfess, unul din puținii supraviețuitori ai ghetoului din Varșovia, a realizat un film documentar despre viața, suferința și lupta oamenilor săi. Filmul a fost prezentat de televiziunea engleză, făcînd o impresie profundă asupra spectatorilor. Imagini din film au fost publicate de mari reviste ilustrate din Franța, Anglia, R. F. a Germaniei și Italia.

NAVE PENTRU CROAZIERE TURISTICE

La șantierul naval Oltenița a început construcția unor noi nave de pasageri, destinate transportului și croazierelor turistice pe Dunăre. Dintre acestea, opt vor avea 250 de locuri iar alte 12, cîte 300 de locuri.

Aceste nave, ale căror proiecte au fost concepute de specialiști români, asigură călătorilor condiții deosebite de confort — cabine de dormit, restaurant, bar, salon de dans, televizore etc. Noile nave moderne vor contribui la îmbunătățirea transportului de pasageri pe Dunăre la lărgirea excursiilor turistice. Ele se vor putea deplasa cu o viteză de peste 30 de km pe oră.

PREZENȚE CULTURALE ROMÂNEȘTI

La teatrul Cralogiu din Istanbul a avut loc premiera piesei „Gaițele” de Al. Kirîțescu. La premieră au luat parte oameni de artă, scriitori, critici, precum și alte personalități ale vieții cultural-artistice. După „O scrisoare pierdută” și „Celebrul 702”, aceasta este cea de-a treia piesă românească ce se joacă pe scenele teatrelor din Istanbul.

ORAȘELUL STUDENȚILOR DIN IASI

În apropierea zonei industriale a Iașilor se ridică un autentic orașel al studenților. Planul de investiții prevede construirea unui impunător edificiu ce va adăposti viitoarea Facultate de chimie a Institutului politehnic, 15 cămine cu cîte 400 locuri, o cantină destinată să asigure masa zilnică unui număr de 6.000 studenți, un dispensar medical, un complex comercial, ateliere prestatoare de servicii etc.

Construcții au și dat în exploatare primele trei cămine studențești. În prezent se termină lucrările de finisare exterioară a altor două cămine.

NOILE CONSTRUCȚII ALE CLUJULUI

Ritmul construcțiilor continuă cu intensitate în aceste zile și la Cluj. În zona industrială se va înălța o fabrică de articole sanitare din porțelan, uzina „Tehnofrig” a intrat în a treia etapă de dezvoltare, iar pentru fabrica de bujii „Triumf” s-a construit o nouă clădire.

Pentru oaspeții Clujului se va construi un hotel cu 300 de locuri a cărui fațadă va fi decorată cu motive arhitectonice

ANTOLOGIA EBRAICĂ „UDIM”

Una din cele mai interesante antologii ebraice a apărut în România, în octombrie 1968, redactată de ziaristul I. Kuperstein.

Antologia „Udim” (Tăciuni), editată în două volume, cu un bogat conținut, redactată de un grup de colaboratori competenți, cuprindea și un substanțial cuvînt introductiv.

I. Kuperstein a mai editat o revistă literară lunară tot în limba ebraică, cu titlul: „Shurot” (Rînduri), singura publicație de acest gen în România, apărută între cele

două războaie mondiale. Ea și-a încetat apariția în 1929.

A. E. GASTER

Într-o circulară din 7 iulie 1869 a ministrului de justiție către președinții curților și tribunalelor din țară, publicată în „Monitorul Oficial” de atunci, citim următoarele:

Domnule președinte,

D. ministru al afacerilor străine, prin adresa No. 4878, se anunță că D. I. A. Kenn, consul general al Olandei, face cunoscut, prin nota No. 1999, că a obținut un concediu de la guvernul D-sale și că pe

timpul cît va absența. D. A. E. Gaster, care s-a înaintat la rangul de înaltul secretar interpret, este însărcinat cu gestiunea afacerilor consulului general.

Subsemnatul cu onoare comunică D-voastre cele ce preced spre știință și regula curților și tribunalelor.

Primiți, D-le președinte, asigurarea distinsei mele considerațiuni. Pentru ministru, M. C. Theodosiad.

No. 7739 iulie 7.

A. E. Gaster a fost tatăl mare-lui filolog și folclorist Moses Gaster.

UN CINEMATOGRAFIST: TUDOR POSMANTIR

Istoriografia cinematografului românesc înscrie printre cei care au colaborat la crearea filmului românesc numele lui G. Ionescu, care înainte de 1914 a fondat întreprinderea „Leon Popescu” și a lui Tudor Posmantir, care a înființat la Brăila laboratorul „Lumina”.

Ambelaboratoare și-au propus la început drept principală preocupare confecționarea de titluri de filme în românește.

Tudor Posmantir a filmat ocazional și „actualități” românești, luînd și o serie de vederi după natură, pe valea Prahovei, la Bicaz și în alte locuri.

În timpul retragerii trupelor românești în Moldova, în 1917, el a fost unul din colaboratorii primei secții cinematografice a armatei. În cadrul ei s-au filmat vederi de pe front. Pelicula se aducea din Franța prin intermediul Marelui Cartier General.

La Muzeul militar se păstrează și azi câteva zeci de mii de metri de film din timpul războiului.

Carnet

MĂRTURII EPIGRAFICE ÎN LIMBA EBRAICĂ

Ocupându-se de problema așezării unor evrei în antichitate, d-rul Carol Blum, un erudit latinist, fost profesor de latină la liceul din Constanța, a consacrat acestei probleme studii în revista „Sinai”, în revista clujeană „A. Föld” (Pământul) și în lucrarea „Zwischen Jerusalem und Sermisegethusa”.

La aceste studii adăugăm mărturiile epigrafice despre existența evreilor în Dobrogea, înregistrată în „Corpus inscriptionum latinarum”, vol. III, opera epocală a lui Momen și a colaboratorilor săi, printre care și arheologul și istoricul român Gr. Tocilescu.

După cum arată Eusebiu din Cezareea în „Historia ecclesiastica”, III, „apostolului Andrei i-a revenit sarcina de a predica în țara Scitilor, sub numele căruia romanii din epoca imperială au înțeles în primul rând Dobrogea de azi, denumită Scythia Minor în timpul lui Dioclețian.

Apostolul Andrei a predicat Evanghelia în limba elină în această parte a României de azi.

Cum apostolii aveau recomandarea de a răspîndi Evanghelia mai ales printre evrei (Matei, X, 5-6) „Mergeți mai virtuoși către oile cele pierdute din casa lui Israel” Andrei, ca și ceilalți apostoli, a predicat mai ales în acele cetăți unde se aflau sinagogi, unde mai erau mulți păgîni, cunoscuți sub numele de „țemători de Dumnezeu”, apropiați de monoteismul evreilor.

Este știut că în multe părți din lumea veche creștinismul a evoluat — și așa trebuie să se fi petrecut și în părțile dobrogene — în mod direct din sinul iudaismului. Între alții, susține aceasta și renumitul istoriograf al bisericii creștine, Adolf Harnack.

Dar despre existența comunităților evreiești în Scythia Minor sînt dovezi nu numai literare, ci și epigrafice.

În ce privește Tomis (Constanța de azi) care era metropola unei ligi de 5 și apoi de 6 cetăți — știm și e dovedit că numeroși negustori din Alexandria s-au stabilit în această cetate puternică și înfloritoare. Ei aveau aici și casa lor proprie (după cum scrie și

N. Iorga în „Istoria comerțului românesc”, vol. I, pag. 20).

Cum o mare parte din populația alexandrină era alcătuită din evrei, mai ales din negustori, nu se poate ca între comercianții greci, veniți după afaceri la Tomis, să fi lipsit evrei elenizați.

La săpăturile făcute la Constanța s-au descoperit și pietre funerare cu nume ebraice.

O piatră funerară descoperită înainte de ultimul război mondial a fost descifrată de prof. D. M. Teodorescu de la Universitatea din Cluj. E vorba de un negustor de vinuri venit din părțile Egiptului.

Mărturii epigrafice despre existența în antichitate a evreilor în Dobrogea găsim și în „Corpus inscriptionum latinarum”, vol. III, aflat la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România.

Nume de evrei — Alba, Herodes, Bar Șemes — se puteau citi pe un monument păstrat un timp la Muzeul de antichități din București și despre care amintește istoricul și arheologul Grigore G. Tocilescu.

În „Corpus inscriptionum latinarum”, vol. III, am mai găsit și exemple epigrafice dacice.

Într-un asemenea monument epigrafic descoperit lângă Caransebeș, aflat astăzi la monumentul de antichități din Budapesta; este vorba de Bar-Simson, fiul lui Calistena din Cesareea, care în 157 a obținut un privilegiu de veteran „de civitate et conubio”.

Cercetările despre existența unor coloni sau negustori evrei pe litoralul dobrogean al Pontului Euxin și în teritoriile dacice ar duce desigur și la alte descoperiri epigrafice interesante.

SAVIN SOLOMON

CONTRIBUȚII LA ISTORIA EVREILOR DIN AUSTRIA

În editura Vallentine Mitchell din Londra a apărut lucrarea „The Jews of Austria”, un studiu colectiv asupra istoriei colectivității evreiești din Austria. Cartea, de peste 600 pagini, înmănunchiază studiile a 35 autori. Redactorul cărții este istoricul Josef Fraenkel.

IASUL ÎN AMINTIRE

Iașul — cetatea colinelor și a veacurilor. Umbre vovodale se împletesc cu umbrele norodului de toate credințele, care în toate timpurile au viețuit pe aceste meleaguri dragi în înțelegere și prietenie.

„În care colț al cetății de scaun a pîlpit în miez de noapte lumina rădăcinii la care flacăra își spunea rugăciunile acel rabin, medic și cabalist vestit, Aravi pe nume, care pe la 1850 trăia la Iași?”

„Prin fosta uliță a Făinii trebuie să-și fi găsit ocotire acei evrei, fugiți de urgia lui Bogdan Hmelnițchi în 1648-1649. Prin 1652 diaconul Paul de Alpeo îi vedea hăituiți de ciraci lui Timuș Hmelnițchi, veniți la nunta acestuia cu fiica lui Vasile Lupu. Năvaurile haidamacilor au impresionat și pe înțelepții cronicari moldoveni.

În această perioadă a trăit și celebrul rabin, mistic și lexicograf Natan Nata Hanover, autorul cunoscutelor cronici „Leven metula” și a altor opere, printre care și cartea de rugăciune cu tendințe cabalistice „Shaare Tion”. Hanover a fost rabin la Iași și, poate, la Focșani.

Din umbra trecutului îndepărtat răsar figura impunătoare a rabinului Iehosua Heshel (Apter ruv), care a trăit la Iași pe la sfîrșitul veacului al XVIII-lea. Cartea sa, „Ohev Israel” (Iubitorul lui Israel), i-a dus faima departe, devenind sinonim cu numele său. Jetul acestei alee figure rabinice se poate vedea și azi la Sinagoga Mare.

Ulița sinagogilor. Raze de lună învăluie tricenara Sinagoga Mare. A fost refăcută odată în 1762, apoi după focul din 1821, și în sfîrșit pe la mijlocul veacului trecut. Această sinagogă se numără printre cele mai vechi monumente istorice evreiești din România.

În 1711, Dimitrie Cantemir porunca oștirii sale să-și întindă corturile pe șesul Țurțori, mai jos de cimitirul evreiesc din Ciurcui. Cimitirul finia pe atunci de un veac.

Cimitirul a fost aproape distrus de fasciști, dar inscripțiile s-au păstrat. Răsfoiesc această carte a umbrelor și glasuri prind a foini dintre foile sale.

Un glas e al medicului sefard Iosef Kunian decedat în 1732. În urma lui vin să se așeze la masa umbrelor nenumărați vraci, medici și spîșeri ieșeni, ca de pildă un Toivie „doctor” care pe la 1840 scria rețete în idiş și ele erau executate de farmacistii locali.

Se ivește doctorul Emanuel Frenkel, care în 1841 era medic al spitalului evreiesc. La vremea aceea spitalul exista de veacuri, dar impozanta clădire de pe str. Elena Doamna s-a construit abia în 1846. În sala de intrare se afla bustul doctorului Tausig, un foarte popular medic, apreciat ca specialist și ca prieten al săracimii.

Din nefîniță se desprinde neuitata figură a pionierului medicinei sociale în România, doctorul Ștefan Stîncă (Stein), mort de tînră la datorie.

De neîntrecut este figura doctorului Kerpel Lippe, care timp de 60 de ani s-a îngrijit de trupul și de sufletul norodului ieșean. Bătrîni își mai amintesc cum nu șovăia să meargă cu cotigă la bolnavii săraci din mahalalele pline de glod și mizerie de la Podul-Roșu.

Podul-Roșu și Țîrgul Cucului erau cartierele evreimii nevoiașă încă de la sfîrșitul veacului trecut. Dar unde au locuit evreii ieșeni în veacurile trecute? O catagrafie din 1755 îi indică locuind pe străzile Rusească, Hagioaie, Mare. Cîte un giuvaergiu — ca David, din 1742 — locuia chiar în preajma palatului domnesc, pe al cărui loc se ridică azi mărețul „Palat al Culturii”. Alții locuiau pe actualele străzi Ștefan cel Mare, Costache Negri și pe Țîrgul Cucului în jos.

Dar să nu-i uităm pe acei care au stat în fruntea evreimii moldovene și chiar și muntene în veacul al 18-lea, pînă la Regulamentul Organic.

Primul hahambașa al Moldovei, Bețalel Neftulovici, numit poate la 1717, a avut dese conflicte pentru primatul conducerii cu capii obștei evreilor ieșeni. Printre ei se număra și Ursul staroste (Isaher Ber ben Meir), Șimon ben Baruch, decedat în 1722, ș.a. În cimitirul vechi odihnesc și alți staroști de la Șalom ben Meir, mort în 1722, pînă la Șlomo ben Azriel, decedat în 1823.

Unde locuia urmașul și fiul lui Bețalel — așa era numit în documentele moldovene primul hahambașa — Isac, a cărui jurisdicție se întindea și asupra obștei evreiești din Muntenia? Unde era sediul hahambașiei sub ceilalți hahambași pînă la aprigul Șaim, cu care, în 1834, dispărea această funcție? Poate că pe aceeași stradă, azi 6 Martie, unde se afla și casa faimosului bancher Michel Daniel.

Dar unde era sediul „Breslei jîdovilor”, care pe la 1860 va fi înlocuită de organizarea modernă a comunității?

„Închid ochii și revăd Tg. Cucului de altădată într-o seară de Purim. E o forfocă neînchipuită de mascați, lăutari, gură cască și norod vesel. Trec prin fața sinagogilor, fără a se opri la renumita sinagogă „Zvoleac”. Acum un veac, ușile ei nu se închideau niciodată. Închinătorii și studioșii formau trei schimburi, așa încît oricînd găseai acolo „minian”. Mai sus, pe str. Stîhi, era și sinagoga mare a croitorilor, ridicată în anul 1824.

Aici era sediul breslei meșteșugărești a croitorilor. Se știe de altfel că meșteșugarii evrei ieșeni aveau breslele lor pe la sfîrșitul veacului al 18-lea — cușmari și potcăpări, argintari etc.

Aceste bresle au jucat un rol de seamă în viața economică. Un act din 1861 păstrează pecetea și numele conducătorilor a 23 bresle evreiești din Iași. Multe din ele aveau sinagogi proprii.

Din str. Cucu se desprinde „Klezmer gesl”, str. Aron Vodă, unde locuiau muzicanții evrei. destul de numeroși spre a-și alcătui o breaslă proprie. Pe aici a locuit cîndva și Z. Hellman, pitorescă figură populară pe care l-am mai apucat în viață. Era un bătrînel seund și pipiriu, cu o pelerină romantică. Fusese de toate: actor, editor, poet, dascăl, cantor și conferențiar.

Pe str. Cucu Nr. 7 se afla, în 1914-1915, redacția primei reviste literare în idiş, apărută în România, „Licht”. În cele cinci numere ale ei s-au evidențiat Iacob Gropper, Elyaim Waldman, Matei Friedman, pictorul Rubin, J. Botovanski ș.a. Aici, dar mai ales în cartierul Podul Roșu a găsit viu răsunet propaganda socialistă în idiş a primului ziar „Wecker” (prin 1896-1897).

Ceva mai departe, în preajma cartierului Halei, au locuit publiciști și scriitorii rabinului Șmil Suemer. Carol Drimer și mulți alții.

Pe str. Elena Doamna se afla sala „Ghetter”. Acolo se infiripase înainte de primul război mondial asociația culturală „Toynbee-halle”. În fiecare sîmbătă după amiază se țineau acolo șezători și conferințe organizate de tinerii intelectuali, ajutați de personalități culturale ca dr. K. Lippe, I. Niemirower ș.a. Acolo s-au dus discuții furtunoase pentru cultura idiş. De la aceste conferințe s-a pornit a doua grupare „Wecker” cu M. Isac Moscovici, care a activat și după război în localul școlii „Junimea” No. 1, unde ulterior a fost școala profesională O.R.T. condusă de energia și activă Rașela Climberg. Pe poziții mai radicale se situa „Kulturige”, care a activat la școala „Junimea” No. 2 de pe str. Palat. Aici a conferențiat deseori poetul Ițic Manger, unul din cei mai străluciți lirici ai literaturii idiş. Sclitpoarele sale conferințe despre Petreț. Goldfaden, Mendele; evocările trubadurilor Berl Broder, Zbarjer, ale folclorului evreiesc, au rămas de neuitat.

Să nu nedreptățim Podul-Roșu de altădată, azi înlocuit de modernul cartier de blocuri. Aici locuiau truditori evrei. Aici a găsit răsunet chemarea luptătoare a lui Max Wexler.

Pe aici — pe ulița Herestegiei — s-a întemeiat tipografia lui Hers Goldner (1856) care timp de 8 decenii a adus un aport însemnat culturii. Aici a trăit Librescu, care l-a adus la Iași pe Avram Goldfaden.

Grădina „Pomul verde” din fața Teatrului Național e pe drept cuvînt renumită în întreaga lume. Aci a întemeiat A. Goldfaden, în 1876, teatrul modern în idiş.

Ar fi nedrept să uităm Iașul ca centru de erudiție iudaică. Au fost aici învățați mari și în secolele trecute. În veacul al 19-lea, rabinii din familia Taubes au ilustrat cu vrednicie erudiția rabinică din România, fie că e vorba de Aron Moșe Taubes, de fiul său Șmelke, sau de Aizic Taubes, care a fost un publicist și polemist talentat. Înaintea lor păstoriseră la Iași și alți rabinii vestiți. Tot la Iași a funcționat cîva timp d-rul Iacob Niemirower.

Reflectorul amintirilor scoate din penumbra zeci și zeci de figuri ieșene. Se oprește o clipă asupra criticului teatral Wratislavius (Dr. Șmilovici). Se apropie de masa umbrelor Șaraga librarul, eruditul Moșe Duff, interesanta figură a lui C. Săteanu, îndrăgostit de Salom Aleichem — din a cărui operă a tradus, ca și din H. Eulenberg. Îl revăd în casa sa plină de tablouri — mai ales ale prietenului său Octav Băncilă — și de cărți. Prin contrast, apare umila figură a lui Herșcu — gîngavu, adept înfocat al teatrului evreiesc, sau modestul moș Natan Grinberg, de la care am notat frumoase amintiri ieșene și un bogat material folcloric.

„Amintiri, amintiri. Ele ar putea fi evocate la nesfîrșit. Dar trecutul nu trebuie să covîrșească prezentul. Căci mai presus de toate, trăim în prezent și pentru viitor.

I. KARA

Lentila milenară

Intr-un vechi oraș din Țara Sfîntă se găsea un om care privea lucrurile prin intermediul unei lentile; dar lentila era opacă și de aceea totul îi apărea omului aburit.

Pe vremea aceea, care era vremea profeților, se nimeri să treacă pe acolo unul dintre aceștia și omul, care căuta un remediu pentru nenorocirea lui, se duse după profet și-i spuse: — Am o lentilă pentru a brîui lucrurile.

La care profetul răspunse:

— Cunoșc lentila ta. Este o lentilă milenară, care în decursul a o mie de generații ți-a lăsat moștenire o ancestrală confuzie, comună tuturor oamenilor. Se numește durere...

Și cum s-ar putea limpezi lentila mea?

Profetul îi zise:

— Cu inima ta.

Și în clipa aceea omul văzu, sau crezu că vede, că în penumbra lentilei sale pătrunde o rază de soare.

FLAUIO HERRERA

FOLCLOR HASIDIC

PENTRU CINE SE DUCE

Reb Iacob Berliner era un om cu stare. Odată, întorcându-se acasă dintr-un drum lung, i-a adus soției, în dar, un vas de cristal foarte scump. Soția s-a bucurat mult și a păzit caoul ca ochii din cap.

Într-o zi, servitoarea făcea ordine în casă. Vasul de cristal i-a scăpat din mână și s-a spart. Stăpîna casei s-a mîniat rău și s-a năpustit asupra ei cu tot felul de ocări.

— Nu ai dreptul s-o jignești, spuse Reb Iacob, e și ea om, ca și tine.

— Dar du-te și vezi ce pagubă mi-a făcut! tipă femeia minioasă.

— Să preținzi despăgubire ți-e permis, spuse Reb Iacob, dar s-o jignești nu.

— Dacă așa stau lucrurile, mă voi duce cu ea la rabin, la judecată.

Și zicînd acestea, își puse șalul pe umăr și porunci servitoarei s-o urmeze.

Cum o văzu pe soția sa gata de plecare, se sculă și Reb Iacob, își puse paltonul și zise: „Atunci am să merg și eu”.

— Tu stai acasă, spuse soția lui, n-am nevoie de tine, știu să-mi sustin singură cauza.

— Nu pentru tine mă duc, ci pentru servitoarea asta nenorocită, care nu știe să-și apere propria cauză.

O POVESTE CU CIORAPI

Se povestește despre Rabi Akiba Iger că într-un rînd călătorea cu căruța din orașul său spre un sat din apropiere, să fie naș la o circumcizie. Era o vreme ploioasă, drumul greu, plin de noroi și băltoace, era tirziu noaptea și întuneric beznă.

De cîteva ori căruțașul fu nevoit să se dea jos din căruță și s-o împingă. Cînd s-a așezat pe capră, căruțașul și-a scos cizmele, care erau pline de noroi.

După cîteva clipe, Rabi Akiba i-a întins o pereche de ciorapi spunîndu-i:

— Schimbă-ți ciorapii, să nu răcești, ai tăi sînt doar uzi leocarci! Căruțașul l-a ascultat și i-a mulțumit din suflet.

În zori, cînd Akiba a coborît de pe căruță, căruțașul băgă de seamă că rabinul nu are ciorapi în picioare. De-abia atunci înțelese de unde a luat ciorapii pe care i le-a oferit. I. spuse: „Se poate, Rabi? Dacă știm!...”

— Și ce? — îl întrerupse Rabi Akiba, oare e drept ca eu să stau încălțat cu ghetă și ciorapi, iar tu să stai desculț, cu ciorapi uzi?...

PE SPINAREA ALTORA

Rabi Israel din Salont era un țadic drept și simțitor în tot ce făcea. Odată, discipolii săi au observat că înainte de masă el se spală pe mîini cu puțină apă, deși în fața lui se afla o căldare plină. S-au mirat: Un țadic ca rabinul lor să nu-și spele mîinile cu apă multă?!

Cînd s-au strîns cu toții la masă, unul din discipoli l-a întrebat:

— Să-mi fie cu iertare, rabi, cum se face că vi se spală mîinile numai cu puțină apă?

I-a răspuns atunci Rabi Israel:

— Am văzut că slujnica aduce apa de departe, încovoiindu-se sub greutatea găleților și nu-i este îngăduit omului să se înfrumusețeze pe spinarea altora.

EDUCAȚIA LA VECHII EVREI

(urmare din pag. 1-a)

ratura. Apoi apărură profeții, purtători ai unei concepții sublime despre Dumnezeu, despre idealurile unei justiții sociale și despre pace. În timp ce învățătura preoților și a leviților era în legătură cu slujirea în templu, profeții umblau printre oameni, învățîndu-i tot felul de practici, în special cum să respecte Sabatul și sărbătorile.

Alți învățători din timpurile biblice au fost *hahamii* (intelepții) al căror rost era să-i învețe pe vechii iudei felul în care să-și îndeplinească îndatoririle rituale cotidiene, în contrast cu profeții, al căror interes primordial se îndrepta spre valorile naționale și eterne.

Mai tîrziu, în vremea lui Ezra și Nehemia, Legea (Tora) a devenit obiect de studiu precis, iar *soferimii* (scribii) au devenit învățători poporului. Sinagoga servea drept școală pentru adulți, o școală unde se citea Tora, care era interpretată de învățați.

Intrucît lectura avea loc de Sabat, ziua aceasta a devenit, pe lîngă o zi de odihnă, și una de studiu. Templul, ritualul ceremonial urmat de explicațiile preoților, cuvintele inspirate ale profeților, toate aveau un rol educativ religios. În perioada soferimilor, mai ales, preceptele religioase, rugăciunile, sărbătorirea Sabatului și a celorlalte sărbători intraseră temeinic în viața poporului, religia fiind o parte integrantă a vieții de fiecare zi. Scrierile sfinte alcătuiau baza studiului religios și etic. În acest sens trebuie înțeleasă expresia profeților „*da'at Adonai*” (cunoașterea lui Dumnezeu), ideal etic pentru ei, identic cu bunătatea, dreptatea și mila. În hagiografie figurează acel sfat practic, care de obicei este exprimat prin cuvîntul ebraic „*hoelma*”. În legătură cu aceasta, este interesant de reținut că unul din cuvintele ebraice referitoare la educație este cuvîntul „*Musar*” (menționat deseori în Proverbe) și care este sinonim cu critică, învățătură, bune maniere.

Încă din timpurile biblice au existat anumite forme de cunoaștere și deprinderi specifice pe care copiii trebuiau să și le însușească. În afară de aspectele practice ale vieții, cunoștințele despre Sabat, luna nouă, sărbătorile și îndatoririle oamenilor în casa Domnului erau cunoștințe obligatorii, pe care orice iudeu trebuia să le posede.

Cunoștințele despre limbă erau însușite firesc din practica vieții poporului. Același lucru se poate spune despre cunoștințele de geografie. Scrierile erau practicate de evrei încă din timpuri foarte vechi.

Fără îndoială că în antichitatea iudaică au existat copii care aveau puțină de a cultiva aspectele estetice ale vieții, iar cei care trăiau în așezări mai mari și care veneau în contact cu călătorii învățau și limbi străine. Aceasta este cu deosebire adevărat pentru clasele privilegiate, în special a preoților, a leviților și a profeților. Misiunea preoților presupunea cunoașterea filosofiei, a istoriei, ba chiar și a unor noțiuni de medicină (de ex. tratarea leproșilor). Profeții, în școlile lor, au dat expresie și poeziei, și artei de a vorbi frumos. Cum însă preoții și profeții aveau școlile lor proprii, sarcina educației, pînă în timpurile lui Ezra, revenea în primul rînd părinților. Sinagoga, însă, poate fi considerată cea dintîi școală, o școală pentru adulți, a cărei îndatorire principală consta în explicarea și interpretarea textelor sfinte. Tot aici s-a dezvoltat și liturgia. Copiii care și însoțeau pe vîrstnici învățau aici ceremonialul iudaic, care pentru ei avea și o valoare educativă.

Metodele folosite în procesul educației erau variate: istorisirea, explicarea, pledarea, mustarea în vederea evitării aplicării pedepselor corporale. Se mai foloseau legendele și istoria ca forme mai accesibile tineretului. În anotimpul ploios, copiii se adunau în jurul unui foc și ascultau povești despre eroi, strămoși profeți, spuse de stăpînul casei.

EDUCAȚIA FETELOR

Educația fetelor se făcea, de regulă, în casa părintească. Ele învățau să scoată apă din fîntînă, să macine grăunțe, să frămînt aluatul, să coacă, să toarcă și să țese. În celebra descriere din Cartea Proverbelor găsim un veritabil portret al femeii ideale din zilele biblice. Ea este demnă de încredere și harnică, conduce bine treburile gospodăriei, cunoaște agricultura și muncile cîmpului, muncește în vic, dar mai presus de toate „*întinde mîna celui sărac și-l ajută pe cel în nevoie*”. Ea posedă tenacitate, dar și demnitate. E înțeleaptă și „*bunătatea este apăsajul femeii...* Lăudată va fi femeia care se teme de Dumnezeu”.

Cu toate că fetele erau pregătite în cadrul familiei să execute muncile casnice, aceasta nu le-a împiedicat pe unele dintre ele să dobîndească o situație înaltă în afara căminului, cum a fost cazul cu Debora și Hulda, care au ajuns profetese.

Prin secolul I î.e.n. Simeon ben Seta a stabilit că școlile trebuie să fie frecventate de tineret între 16 și 17 ani. Cîrînd apărură și școli particulare, puse însă sub control publice. Înalta concepție despre educație a iudeilor se reflectă, fără îndoială, și în faptul

că încă în anul 64 e.n. a fost instituit în Iudeea învățămîntul elementar general. Fără a avea un caracter de constrîngere, în fapt măsurile luate de Iosua ben Gamala au instituit învățămîntul obligatoriu de la vîrsta de șase sau șapte ani. Faptul este menționat cu satisfacție în Talmud în pasajul următor: „*De aceea trebuie să ne amintim cu recunoștință de ocel bărbat, Iosua ben Gamala, căci dacă n-ar fi fost el, Tora ar fi fost uitată în Israel. Cel ce avea un totu învăț de la acesta, dar acela care nu avea tală, nu învăța Tora...* Pînă a venit Iosua ben Gamala care i hotărî ca profesorii pentru învățămîntul elementar să stea la datorie în toate provinciile și în toate localitățile, iar copiii să intre la școală de la șase sau șapte ani”.

Prima modificare radicală a educației iudaice în timpurile biblice a avut loc ca urmare a pătrunderii în viața poporului a unui nou curent de idei — a civilizației elenice. Cuceririle lui Alexandru cel Mare au unit răsăritul cu apusul aducînd un aflix de cetăți și idei elenice în Orientul apropiat. Din nefericire, elenismul care a fost adus în Iudeea nu era decît un palid reflex al adevăratei gândiri grecești: el a încercat să ex-terimize iudaismul, dar a întîmpinat o dură rezistență fiind în cele din urmă zdrobit în perioada Maccabeilor.

Cultura și literatura greacă într-o formă mai autentică au ajuns în contact cu iudaismul din Alexandria sub domnia luminată a celor dintîi Ptolomei. În ultimele trei secole dinaintea erei creștine și în secolul următor, elenismul a exercitat o influență considerabilă asupra evreilor. Cei din Alexandria și-au însușit repede limba greacă ca limbă maternă, și ca urmare au avut nevoie de o traducere greacă a Bibliei. Nu numai că Biblia era citită în grecește în sinagogi dar și serviciul divin era oficiat în această limbă. Ebraica și aramaica deveniseră limbi străine evreilor din Alexandria; ei vorbeau acum grecește: dar tot atît de adevărat este că iudaismul alexandrin se străduia, în special prin Philo, să pună de acord filosofia lui Platon cu iudaismul.

EDUCAȚIA ÎN PERIOADA TALMUDICĂ

Primul secol al erei noastre a fost perioada unei distrugerii catastrofale a vechiului sistem educativ iudaic și crearea unui nou. Dărîmarea templului (anul 70 e.n.) și împrăștierea preoțiilor au avut drept urmare înlocuirea învățătorilor-preoți prin rabinii. Încă înainte de căderea Ierusalimului, Iohanan ben Zakai obținuse aprobarea de a înființa o academie la Iabne. Aici Iohanan a început marea lui operă de restabilire a iudaismului pe baza tradițiilor orale, fariseice. Succesorul său, Raba Gamaliel, socotit ca unul din cei mai mari erudiți ai lui Israel, a condus academia care a fost ilustrată de personalități eminente ca Eliezer ben Hyrcanus, Iosua ben Hanania, Akiba și Ismael ben Elisa. Normele vieții religioase au fost compilate în coduri, pentru a constitui Mișna și astfel fura elaborate bazele educației iudaice.

Ca și în timpurile biblice, tatăl continua să-i învețe pe copiii săi Tora și să-i inițieze în datinile și obiceiurile tradiționale. În plus, tatălui îi revenea obligația de a-și învăța copiii să înoate. Cu toate că copiii mergeau la școală, părinții considerau că era de datorie lor să supravegheze educația copiilor, mergînd pînă acolo încît îi vizitau chiar pe profesori în timpul lecțiilor, spre a vedea dacă ei își fac datoria în mod conștiincios.

Înalta concepție despre importanța educației se reflectă în sentența consemnată în talmudul babilonean, că „*Cel Sfînt, lăudat fie El, a poruncit ca zilnic să se consacre o parte a zilei pentru a-și învăța pe copiii Tora*”.

Perioada amoralilor (între secolele III—V) a fost, atît în Babilonia, cît și în Palestina, perioada organizării sistematice a învățămîntului public. Aba Aricha sau Rab, cum e numit adesea, a instituit *sechar shim-mur* (o plată pentru supravegherea copiilor), căci remunerarea pentru învățatură era interzisă, ea fiind considerată o îndatorire sacră. Aba Aricha a introdus studiul în comun, pe grupe de învățatură, precum și reguli de organizare sistematică a procesului educativ. Raba bar Josef din Mahoza (secolul al VI-lea) a interzis trimiterea copiilor la școală înainte de împlinirea vîrstei de șase ani.

Avînd cunoștințe temeinice în probleme de pedagogie, el a insistat ca o clasă să nu depășească numărul de 25 elevi, iar dacă erau 40, să fie numiți și un asistent.

La început, predarea învățaturii avea loc sub cerul liber, copiii șezînd pe podca sau în bănci, cu fața spre profesor. Existau școli în care se preda Biblia, numite *Bet Hasefer* și școli în care se preda Talmudul (*Bet Talmud*). De la vîrsta de cinci ani, copiii li se preda Biblia, de la zece ani, Mișna, la cincisprezece ani, Gemara. Tot timpul anului, cu excepția vacanțelor și a sărbătorilor, copiii și-l petreceau la școală. În afară de Biblie, Mișna și Gemara mai erau predate și materiile laice. Limbile, în special latina și greaca, erau considerate importante. Copiii căpătau de asemenea cunoștințe de astronomie, științele naturii, anatomie, botanică, zoologie și geometrie, care se predau în legătură cu învățarea Torei. Nu erau ocolite nici exercițiile de atletism, unii învățați, ca de exemplu Rabi Simeon ben Gamaliel, excelînd în agilitate atletică. Munca manuală nu se preda la școală, ci acasă, în particular.

Nici latura estetică a educației nu era neglijată. Obiectele de cult din sinagogi, ca obiectele de podabă ale Torei, sofarul, suka și altele au prilejuit dezvoltarea simțului artistic. Copiii învățau și muzică, intrucît, pe lîngă faptul că trebuiau să cînte la ocazii festive, slujbele din Templu, citirea din Tora și chiar lecțiile de școală erau rostite cu o intonație tradițională, muzicală.

Profesorii erau persoane mărcante, modeste și corecte, exemple vii pentru elevi. Profesorul trebuia să fie răbdător, să iubească munca, pe care s-o slujească cu abnegație. El avea datoria să studieze Tora de dragul Torei și nu spre a obține foloase practice.

În ce privește metoda de predare, profesorul trebuia să dezvolte și să încurajeze la elevi puterea de gândire și libertatea de exprimare, eurajul de a cere înținerii, forța de a-și învinge lîmduțarea, pentru ca astfel să capete încredere în sine. Profesorul prezenta subiectul într-o formă atrăgătoare, interesantă, plăcută. În acest scop, expunerea era presărată de glume, parabole, întîmplări istorice și povești. Profesorul trebuia să explice subiectul în profunzime și nu superficial. La încheierea lecției, aceasta era bine lămurită în mintea elevilor.

Fetele nu erau admise la școală, dar mulți părinți își instruiau fiicele în familie. Învățătură din Hania ben Teradion, de exemplu, a dat o pregătire remarcabilă fiicei sale Beruria (ulterior soția lui Rabi Meir).

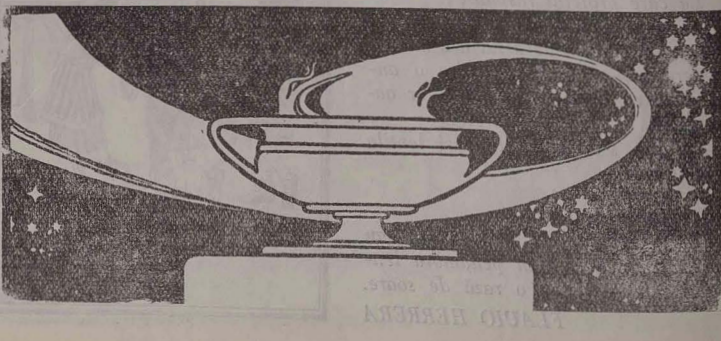
Mulți părinți își trimeteau fiicele la Beth Mikra (școala biblică). Alții socoteau că era bine ca fetele lor să învețe și greaca. Pe lîngă treburile din gospodărie, femeile aveau un deosebit respect pentru învățatură și oamenii învățați.

În perioada gaonică, procesul educativ era foarte asemănător cu cel din perioada talmudică: la obiectele de studiu s-a adăugat și aritmetica, studiul talmudului rîmînd baza învățămîntului. Prin secolul al VII-lea s-a introdus vocalizarea literelor ebraice, extinzîndu-se astfel studiul diferitelor versiuni ale textelor talmudice. Se pare că sub influența karaită, studiul Bibliei a sporit.

În sinul comunității din Babilon, trei din cele patru săptămîni ale lunii erau consacrate studiului, iar în săptămîna a patra se examinau studenții. Capii celebrilor academiilor din această perioadă îndeplineau patru funcțiuni: să explice problemele sau pasajele mai grele, elucidîndu-le pe deplin; să verifice hărnicia și silința studenților la învățatură; să influențeze și să convingă colectivitățile despre rolul și importanța studiului; să organizeze și să introducă învățămîntul în comunitățile cele mai îndepărtate.

În școlile din Babilonia, în nordul Africii și în Spania, preponderent era studiul *Halochei* (legea talmudică): în Palestina și în Italia s-au dezvoltat *Midrashi* (studiul comentariilor). Ambele erau pline de înțelepciune și poezie.

Sfera educației s-a lărgit necontenit, cuprinzînd tot mai multe discipline. În această ordine de idei, un rol însemnat a avut Saadia Gaon, prin îndemnul său de a se traduce în limba ebraică marile lucrări literare ale celorlalte popoare. El a atras atenția asupra frumuseții acestei limbi, recomandînd-o atît ca limbă de predare și studiu în școli, cît și ca limbă vorbită în toate împrejurările vieții.

Un vlăstar al secolului al XVIII-lea

S-au împlinit 200 de ani de la apariția lucrării „Phaedon”, una din operele de căpetenie ale filosofului Moses Mendelssohn (1729–1786). Cu acest prilej, ziarul „Jewish Chronicle” din Londra a publicat un amplu articol semnat de Abraham Wasserstein, profesor de literatură clasică la universitatea Leicester, pe care-l reproducem cu unele prescurtări.

Deși Moses Mendelssohn publicase anterior mai multe lucrări ce l-au făcut cunoscut în cercurile literare și filosofice, abea apariția lucrării sale „Phaedon”, o scriere despre eternitatea sufletului, i-a conferit dreptul de a fi socotit printre marii filosofi ai secolului. Această apreciere poate părea exagerată celor ce se gândesc la giganticul său contemporan din istoria filosofiei, Immanuel Kant. În orice caz, e sigur că Mendelssohn n-a ridicat niciodată asemenea pretenții pentru el. În mod neîndoișos el e unul din marii gânditori evrei ai secolului al optzecelea și printre cei mai importanți dascăli ai unei generații de evrei care a făcut trecerea de la evul mediu la lumea modernă.

Influența lui în alte domenii, ca de exemplu în cel al filosofiei și chiar al literaturii germane, a fost, de asemenea, cu atât mai remarcabilă, cu cât ea s-a exercitat de către un bărbat ce aparținea unui popor disprețuit, aspru lipsit de drepturi, închisat în instituții și forme de viață specifice, abea tolerat în țara în care trăia. Pentru a înțelege acest fenomen trebuie să ne referim la particularitățile epocii în care a trăit. Mendelssohn a fost contemporan cu Rousseau și Voltaire, cu Lessing și Kant, cu Frederic cel Mare — dar și cu gaonul din Vilna și cu Baal Sem Tov.

S-a născut în anul 1729, ca fiu al unui scrib sărac. Tatăl său a avut grijă ca băiatul să capete o educație temeinică în disciplinele tradiționale ale ghetoului. A studiat Biblia, Talmudul, comentarii și filosofii medievale. Când, în 1743, la vârsta de 14 ani, l-a urmat pe profesorul său David Fraenkel la Berlin (unde fusese numit rabin), tânărul Mendelssohn studiase deja tratatul „More Nebuhim” al lui Maimonide.

La Berlin a continuat studiile iudaice, dar a învățat și germana, latina, franceza și engleza, iar mai târziu, chiar și greaca. A intrat ca profesor particular la un negustor bogat, apoi deveni contabil și în cele din urmă asociatul acestuia. În 1762 s-a căsătorit cu Fromet Guggenheim din Hamburg. În tot acest timp a citit multă filosofie. L-a studiat pe Locke și Leibnitz, l-a citit pe Spinoza, a făcut cunoștință cu G.E. Lessing și a scris primele lucrări proprii (publicate de Lessing fără știrea acestuia).

Faima lui Moses Mendelssohn se răspîndi repede; el a devenit cunoscut ca „Socrate al evreilor”; iar Mirabeau l-a numit „Platonul german”. Evrei și creștini îl socoteau deopotrivă nu numai un mare scriitor, ci și un om bun și binevoitor. Nu numai prietenia ce-i purta l-a determinat pe Lessing să-l ia ca model pe Mendelssohn în schițarea caracterului eroului său „Nathan înțeleptul”, o piesă în care îmbină viguros idealurile de toleranță și libertate religioasă.

Felul de viață și comportarea lui Mendelssohn, spiritul său tolerant și integru, la care se adăuga claritatea gândirii și generozitatea, au justificat admirația generală pentru persoana sa. La scurtă vreme după ce l-a cunoscut, Lessing a scris: „Văd în el gloria viitoare a neamului său; integritatea și spiritul său filosofic mă determină să văd în el al doilea Spinoza”.

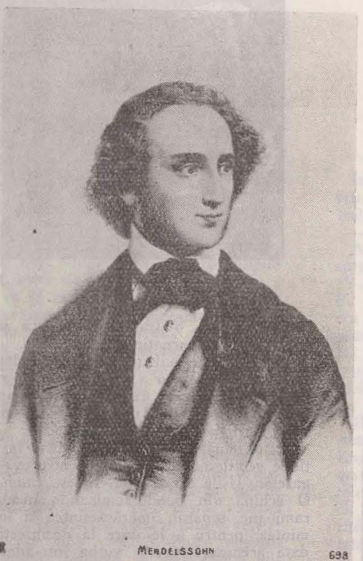
Lessing, el însuși unul din cei mai de seamă reprezentanți ai iluminismului german, împărțase multe din idealurile și aspirațiile lui Mendelssohn. Ca și dinsul, ura intoleranța și absurditatea.

Asemeni altor bărbați din perioada iluminismului, Mendelssohn gîdea că este posibilă și de dorit reconcilierea dintre doctrinele religii și descătușarea spiritului. În „Phaedon” a încercat să dovedească prin argumente filosofice (așa cum a încercat și Platon în urmă cu peste două mii de ani) eternitatea sufletului omnesc. El s-a buzat în mare măsură, în cadrul lucrării, pe argumentarea lui Platon din al cărui text a tradus o mare parte într-o germană aleasă. Cu toate acestea, într-o privință, se abate de la modelul ales. După maniera tipică a secolului al XVIII-lea, argumentul lui primordial se bazează pe demnitatea omului. Ceea ce este cu deosebire izbitor la Mendelssohn în raport cu argumentarea lui Platon nu e atât forța noilor idei, cât faptul

că ele se inspiră din concepțiile și idealurile secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea.

Faptul cel mai semnificativ în opera lui Mendelssohn este că devierile sau adaptările sale pot fi adesea explicate prin aceea că el este deopotrivă un evreu credincios tradiției sale și un vlăstar al secolului al XVIII-lea.

Și mai semnificativ este că Mendelssohn se îndepărtează pînă într-atît de Platon, încît abandonează o mare parte a doctrinei sale. Concepția de bază a lui Platon rezidă în ideea despre nemurirea sufletului, conform credinței pitagoreene în reîncarnare. Acest aspect lipsește din argumentarea lui Mendelssohn. De ce? Se pare că această doctrină este incompatibilă atît cu raționa-

lismul, cît și cu ortodoxismul său iudaic. Căci credința în reîncarnare nu face parte din concepția iudaismului ortodox. Este adevărat că ea apare la grupările eretice și sectariste, precum și în literatura cabalistică. Dar ca atîtea alte idei ivite în acea ambianță, și aceasta derivă direct sau indirect din influența greacă. Ea n-a aparținut niciodată gândirii și concepției iudaice propriu zise.

În multe privințe, Mendelssohn, care adesea e considerat precursorul reformei în iudaism, este mai autentic în tradiția gândirii iudaice decît, de exemplu, hasidismul. E drept că Mendelssohn l-a supărat pe unii rabi ai timpului său, deoarece își scria lucrările în germană și pentru că a tradus Pentateuchul în această limbă. Dar cu secole înainte de Mendelssohn filosofi evrei au tîns a reconcilia religia iudaică cu știința și filosofia epocii respective și de a prezenta roadele gândirii și muncii lor creatoare în limba civilizațiilor care au dat imbold muncii filosofice. Aceasta este tot afit de adevărat pentru perioada talmudică și elenistică, în care învățații evrei au folosit aramaica și greaca, ca și pentru evul mediu, cînd Saadia Gaon, Ichuda Halevy și Maimonide, pentru a nu cita decît trei, au scris în limba arabă.

Mendelssohn a urmat exemplul acestora, scriind în germană. Limba pe care evreii așkenazimi au folosit-o din clipa în care au părăsit ghetoul. Căci timp de secole, filosofia iudaică a fost creația nu a școlilor sau a instituțiilor, ci a personalităților care au încercat să interpreteze tradiția în lumina concepției științifice sau filosofice a timpului lor. Aceasta este la fel de valabil pentru Mendelssohn, cît și pentru Saadia. Ichuda Halevy și Maimonide.

Mendelssohn a trăit într-o perioadă de tranziție de la un iudaism viu, viguros, în dezvoltare, la strîmțarea orizontului intelectual și limitarea liberei gândiri. Nu este întîmplător faptul că hasidismul, unul din cele mai importante evenimente în viața religioasă iudaică, a apărut în această perioadă de tranziție.

Caracterul rigid al ortodoxismului după perioada de emancipare poate fi explicat ca o reacție la curentul de asimilare excesivă,

la mișcarea de reformă pripită, radicală, și nu totdeauna pur religioasă în motivare. Acesta a fost cadrul pe care Mendelssohn a încercat să-l mențină și, pe drept cuvînt, să-l recreeze. Nu trebuie să uităm că el, prin traducerea făcută Pentateuchului, a deschis tinerilor evrei calea spre limba germană; după cum le-a pus la îndemînă o ebraică limpede și curgătoare prin lucrarea sa „Bivur”, una din cele mai importante scrieri din mișcarea haskala.

Poate să pară ciudat că unele din ideile cele mai caracteristice ale lui Mendelssohn sînt foarte asemănătoare cu cele ale unui ortodoxism riguros. Astfel, spre deosebire de Spinoza, el nu a arătat simpatie pentru criticismul biblic. Mendelssohn a fost poate un ortodox mai consecvent decît cei mai mulți dintre teoreticienii doctrinei ortodoxe, atunci cînd a argumentat că iudaismul este, fundamental, o chestiune nu de dogmă, ci de practică, că important este nu spiritul teologic, ci respectarea datinilor, că iudaismul nu e o religie revelată, ci o legislație revelată.

În tratatul „Ierusalim”, în care elaborează această teorie, el declară de asemenea că iudaismul este o religie pentru evrei. Asemeni altor gînditori evrei dinaintea lui, Mendelssohn afirmă că alte religii conțin aspecte ale adevărului valabile pentru alte popoare. Prin urmare, iudaismul nu are nevoie de prozelitism.

Mendelssohn a pledat cu pasiune pentru separarea religiei de Stat, pentru libertate și toleranță, atît între diferitele religii, cît și între diferitele comunități religioase.

Curînd după ce a apărut lucrarea „Ierusalim”, Kant a spus într-o scrisoare că ideile expuse în ea vor fi însușite și de alte credințe. Concepția că toate religiile relevă aceleași adevăruri a dus la o controversă celebră între Mendelssohn și teologul protestant elvețian Lavater.

Prietenia lui Mendelssohn era căutată de cei mai de seamă oameni ai epocii. Criticismul lui era acceptat de Frederic cel Mare; a fost ținut în mare cinste de către prinți și academicieni erudiți. Lucrările lui au atîns mai multe ediții, fiind traduse în numeroase limbi (chiar și în latină). Era clar și atunci, după cum e evident și azi, că Mendelssohn a adus o contribuție importantă vieții culturale din Germania. El a fost, poate, cel dintîi scriitor german care a arătat că limba germană are ample resurse pentru exprimarea celor mai abstracte și mai profunde idei. Alături de Lessing și Winckelmann, îi revine meritul de a fi contribuit la crearea stilului prozei moderne germane. Cu bună dreptate este numit (așa cum o face „Biografia universală”) unul din cei dintîi clasici ai țării sale.

Datorită lui, mai mult decît oricărui alt învățat, Germania a devenit locul de naștere al iudaismului modern. Faptul că procesele de reformă și asimilare inițiate de Mendelssohn au dus în unele cazuri la destrămarea vieții evreiești și chiar la părăsirea credinței și a obștei, nu-i pot fi imputate acestuia. Descompunerea parțială a colectivității iudaice în Europa occidentală, acolo unde emanciparea a dus la asimilare, este unul din aspectele tragice ale istoriei. Acest lucru privește și pe descendenții familiei lui Mendelssohn. Majoritatea, sau aproape toți descendenții săi (printre care cel mai vestit a fost nepotul său, Felix Mendelssohn-Bartholdy) au părăsit religia strămoșilor lor. Dar emanciparea a contribuit în mare măsură și la regenerarea poporului evreu și a culturii sale. Asimilarea nu a fost numai o consecință a părăsirii fizice a ghetoului; ea a prefigurat de asemenea părăsirea spirituală a ghetoului.

Folclor hasidic

CINE A VENIT...

Rabi Eliahu, gaonul din Vilna, a luat asupra-și canonul pribegiei, ducînd o viață de nomad, din oraș în oraș, din țară în țară, ascunzîndu-și identitatea, de parcă ar fi fost un cerșetor.

Odată, mergînd Rabi Eliahu dintr-un oraș în altul, a întîlnit în drum un căruțaș evreu. Acesta, văzînd un evreu care mergea pe jos cu un sac în spinare, îl întrebă:

— Încotro, omule?

— Către orașelul din apropiere, răspunse acesta.

— Așează-te în căruță și am să te duc pînă acolo! spuse căruțașul.

Rabi Eliahu se așează în căruță și pleacă.

Era o zi caldăuroasă. Rabi Eliahu își scoase haina, se înveli cu talithul, citind din cărțile sale sfinte, cum îi era obiceiul.

După un timp, căruțașul îi spuse: „Mă cuprinde somnul, m-aș întinde puțin în căruță. Fii bun, așează-te pe capră, apucă hăturile și biciul. Căi cunosc bine drumul, așa că nu trebuie mînați”.

Rabi Eliahu luă biciul și hăturile și începu a mîna caii. Era mulțumit că putea să-l răsplătească pe căruțaș.

Căruțașul se întinse în căruță și curînd îl fură somnul. Așa au intrat în oraș. L-a întîlnit un om care, recunoscîndu-l pe gaon, rămase înmărmurit. „Rabi Eliahu, gaonul din Vilna șade pe capra căruții, învelit în talith și mîna caii!”

O rupse la fugă către piața orașului strigînd cît îl ținea gura:

— Evrei, a venit Mesia, a venit Mesia!

Toți locuitorii orașului se adunară. — Ce s-a întîmplat? — îl întrebă.

— A venit Mesia, strigă omul, ia-l! vine încoace.

Oamenii l-au privit cu mirare și atenție: „O fi înnebunit!”

— Am văzut cu ochii mei o căruță în care se afla un om iar pe capră ședea gaonul din Vilna în persoană și mîna caii. Spuneți și voi dacă omul acela nu e Mesia?

Între timp a sosit și căruța și oamenii au văzut că cele povestite sînt adevărate. Au alergat către căruță și au dat de căruțaș, care dormea întins și sforăia de zor.

M. STOBIEFSKI — Victime ale fascismului (sculptură)

Dr. NYISZLI MIKLÓS

AM FOST MEDIC LA AUSCHWITZ

După reprimarea răscălcii din ghetoul Varșoviei, puținii supraviețuitori au fost imbarcați în vagoane și transportați în lagărul morții de la Auschwitz. Despre acest infern în care milioane de oameni și-au aflat o moarte atroce există mai multe relatări, dar poate cea mai zguduitoare prin precizia și sobrietatea ei este a medicului Nyiszli Miklós din Oradea. Cartea sa, „Am fost medic la Auschwitz”, din care reproducem un capitol, a fost tradusă în mai multe limbi iar autorul a depus ca martor la procesul de la Nürnberg al marilor criminali de război.

Aud suierând prelung sirena unei locomotive. E dis-de-diminează. Mă apropiu de ferăstrău oădăi mele și privesc într-ocol. O garnitură lungă staționează la rampă. În ci-teva minute ușile se deschid, și din vagoane se revarsă „poporul ales al Israelului”. Alinieră, selecția nu durează nici o jumătate de oră. Coloana din stînga pornește cu pași măsurați.

Comenzi strigate cu glas tare, pași grabiți se aud pînă în camera mea. Zgomotele vin din sala cazanelor, unde se fac pregătiri pentru primirea transportului. Se aude vîntul unor ventilatoare uriașe, acționate de motoare electrice; ele întesc focul pentru a încălzi cupetoarele la temperatura necesară. Cincisprezece asemenea ventilatoare funcționează simultan; cite unul pentru fiecare cupet. Sala de incinerare este o încăpăre luminoasă, lungă de vreo sutăcincizeci de metri, spoită în alb, cu pardoseala de beton, și are niște ferestre enorme, prevăzute cu grilaj de fier. Cele cincisprezece cazane sînt zidite, fiecare separat, în niște construcții uriașe de cărămidă roșie. Ușile lor masive de fier, negre și bine lustruite, se înșiră de-a lungul sălii.

Nu trec mai mult de cinci-șase minute și transportul sosește în fața crematoriului. Porțile se deschid. Coloana intră în curte, ca de obicei, în rînduri de cite cinci.

Ceea ce urmează de aici încolo nu știe nimeni pe lume, pentru că cei ce știu și ar putea povesti prin ce au trecut după ce au parcurs drumul morții, adică cei trei sute de metri de la rampă pînă aici, nu se mai întorc niciodată printre cei vii. Așadar, coloana din stînga merge de-a dreptul la crematoriu, și nu într-un lagăr special pentru bătrîni, bolnavi și copii, unde deținuții incapabili de muncă poartă de grijă celor mici, așa cum le spun santinelele SS oamenilor îngrijorați ce se înșiră în coloana din dreapta.

Deportații pășesc încet, osteniți. Copiii, somnoroși, se agăț de hainele mamelor lor. Sugarii în fașă sînt purtați mai ales de tată, în brațe sau în cărucioare. Însoțitorii SS-ști rămîn în afara porții. Conform avizului de la intrare, accesul străinilor, chiar și al SS-știlor din exterior, este interzis!

În citeva clipe noii veniți descoperă robinetele de apă montate în curtea crematoriului pentru stropirea ailelor și a plantației. Imediat scot din boccele vase, coloana se desțramă, oamenii se înghesuie să-și potolească setea. Nerăbdarea lor este explicabilă: de cinci zile aproape că nu băuseră apă. Cea pe care au avut-o în vagoane era clocită și nu le astîmpăra setea.

Santinelele SS, care preiau transporturile, s-au obișnuit cu această scenă. Așteaptă cu răbdare pînă cînd tuturor le vine rîndul să-și umple uclele cu apă. Ei știu din experiență că nu pot face ordine în mulțime atîta vreme cît oamenii nu și-au astîmpărat setea. Început cu încetul ordinea se restabilește. Coloana înaintează cam o sută de metri, pe aleea presărată cu zgură, în mijlocul unei peluze verzi, și ajunge la un gard de fier vopsit cenușiu.

De aici oamenii coboară vreo zece-cincisprezece trepte de beton, spre o imensă încăpăre de la subsol. Deasupra ușii, o tablă enormă anunță în limbile germană, franceză, greacă, maghiară: Baie și dezinfecție.

Toată lumea se liniștește, chiar și cei chinuți de diabolii. Unii coboară aproape cu seninătate. Transportul este introdus într-o sală lungă de vreo douăzeci de metri, spoită în alb și puternic iluminată. Pe mijlocul ei se înalță un șir de stîlpi de beton. În jurul stîlpilor și de-a lungul pereților laterali se află bănci de lemn. Deasupra băncilor, cuie, și deasupra fiecăruia cuier, un număr. Afișe scrise în diferite limbi anunță că fiecare ins să-și așeze hainele și încălțăminte, legate laolaltă, pe cite un cuier și să țină mîntă numărul respectiv, ca la întoarcerea de la baie să nu se producă învîlmășeală inutilă. „Iată spiritul de ordine al germanilor!”, spun cei înclinați să-i admire. De fapt, ei au dreptate. Toate aceste măsuri se iau de dragul ordinii; nu cumva miile de perechi de încălțăminte, atît de necesare celui de-al treilea Reich, să se incure. Aceiași considerent se referă și la îmbrăcăminte: aceasta trebuie să fie utilizată de populația civilă, rămasă pe drumuri în urma bombardamentelor.

În sală se află trei mii de oameni; bătrăni, femei, copii. Apar soldații SS. Răsună ordinul: „Toată lumea se dezbracă!” Timpul e limitat; zece minute! Bătrîni, bunici, bunice, soțule, soții, copii stau încrămpeți. Femei, fete pudice schimbă priviri nedumesc întrebîndu-se: Oare au înțeles bine cuvintele rostite în limba germană? Dar or-

Declarație

subsemnatul dr. Nyiszli Miklós, medic, fost deținut în lagărul de concentrare de la Auschwitz, tatuat cu numărul A 8450, am scris — fără patimă, fără nici o exagerare, evitînd orice efecte de stil și respectînd întocmai adevărul — această carte despre cele mai întinse pagini din istoria omenirii, întrucît mi-a fost dat să fiu martor ocular și să trăiesc sub amenințarea crematoriilor și a rugurilor de la Auschwitz, ale căror flăcări au mistuit milioane de bărbați, femei și copii.

În calitatea mea de medic specialist pe lingă crematoriile de la Auschwitz, am întocmit și semnat, cu numărul meu de tatuaș, nenumărate procese-verbale de autopsie și de medicină legală, care, după ce au fost contrasemnate de șeful meu, doctor Mengele, au fost expediate la adresa: Institut für rassembiologische und anthropologische Forschungen, Berlin-Dahlem, unul dintre cele mai renumite foruri de științe medicale din lume. Este foarte probabil ca aceste documente să se afle și azi în arhiva acestui mare institut de cercetări.

Lucrarea mea nu urmărește succesul literar. După cum atunci cînd am trăit cele mai neîncăpătoare orori am fost medic, nu scriitor, acum, cînd a sosit vremea să le aștern pe hîrtie, le scriu eu condeiul medicului, fără pretenții literare.

Dr. NYISZLI MIKLÓS

dinul se repetă. De data aceasta, tonul e mai energic, aproape amenințator.

Oamenii devin bănuitori. Se simt lezați în demnitatea lor umană. Dar în cîrind se resemnează la gîndul că, față de ei, totul este permis. Cu mare greutate, încep să se dezbrace. Bătrîni, paralitici și cei suferinzi de boli mintale sînt ajutați de o echipă specială din Sonderkommando. În zece minute, toată lumea e în pielea goală. Hainele și îmbrăcăminte, legată cu șireturile ei, sînt așternute pe cuiere, și fiecare om caută să memoreze numărul cuierului respectiv...

SS-știi își fac drum prin mulțimea înghesuită pentru a ajunge la ușa din lemn de stejar cu două aripi, din fundul sălii. Ușa se deschide. Oamenii goi se îmbulzesc în sala următoare, de asemenea bine luminată. Aceasta este tot atît de mare ca sala în care s-au dezbrăcat, dar lipsesc băncile și cuierul. Pe mijlocul ei, la depărtare de cite treizeci de metri, se înalță de la pardoseala de beton pînă la plafon patru stîlpi. Nu sînt stîlpi de susținere, ci burlean sau tuburi pătrate din tablă, perforate de jur împrejur ca niște grătare.

Toată lumea a intrat în sală. Răsună ordinul: „SS-știi și Sonderkommando-ul părăsesc încăperea!” Aceștia ies și-și controlează efectiv. Ușile se închid. Lumina se stinge din exterior.

În această clipă afară se aude huiul unui motor de automobil. Sosește un autoturism cu cruce roșie, din care coboară un ofițer SS și un SDG, Sanitätsdienstgeleiter, caporal sanitar. Acesta din urmă ține în mînă patru cutii de tablă, vopsite în verde.

Cei doi intră pe peluză, unde, la depărtare de cite treizeci de metri, ies din pămînt niște coșuri de aerisire joase, construite din beton. Se duc la primul coș. Își fixează măștile de gaze. Scot placa de beton cu care este acoperit coșul. Loves capacul patent al unei cutii verzi și toarnă conținutul ei — niște granule liliacii de mărimea unui bob de fasole — în gura coșului. Granulele astfel introduse cad în tuburile de tablă perforată din încăpăre de la subsol, unde sînt prinse fără posibilitate de împrăștiere. Este ciclul sau clor sub formă de granule, care, de îndată ce vine în contact cu aerul, produce gaze. Gazele ies prin perforațiile tuburilor și în citeva clipe inundă încăpărea plină de oameni. Astfel, în cinci minute, este lichidat un transport.

După sosirea fiecărui transport, apare și autoturismul cu cruce roșie. Gazele asfixiante sînt aduse din afară. Substanța solosită pentru gaze nu se află nicodată în depozitul lagărului. Prudentă mișcă! Dar oare nu este o mișcăvie și mai mare faptul că au-

Razie în ghetu

tomobilul care o transportă poartă semnul Crucii Roșii Internaționale?

Cei doi călăi mai așteaptă cinci minute la gura coșului, pentru a se convinge de reușita muncii lor. Aprind cite o țigaretă, apoi se urcă în automobil. Au ucis trei mii de oameni nevinovați!

Peste douăzeci de minute intră în funcțiune ventilatoarele electrice pentru evacuarea gazelor. Ușile se deschid. Sosec camioanele. O echipă din Sonderkommando încarcă în camioane, separat, îmbrăcăminte și încălțăminte, pentru a le duce la dezinfecție. De data aceasta însă este vorba într-adevăr de dezinfecție. După aceea prada este expediată spre diferite centre ale Germaniei.

Instalațiile moderne de ventilare evacuează repede gazele din sală, dar mai rămîn cantități mici în spațiile dintre cadavre și inspi-rarea, chiar după citeva ore, a acestor resturi de gaze provoacă o tuse sufocantă. De aceea echipa din Sonderkommando care intră cu furuncul de apă poartă măști de gaze. Sala este din nou puternic luminată, dezvăluind un tablou îngrozitor.

Cadavrele nu zac de-a valma pe pardoseală, ci se înalță într-un morman de forma unui turn înalt de citeva metri. Aceasta pentru că gazele ucigătoare emanate de granulele aruncate în tuburile perforate infestază aerul începînd de jos și saturează treptat atmosfera întregii săli. Victimele nenorocite sînt silite să se calce în picioare, căuțînd să se cațere peste mormanul de trupuri vii, întrucît cu cît sînt mai sus, cu atît mai tîrziu inspiră gazele asfixiante.

Ce luptă cumplită pentru viața pe care și-o prelungește cu cel mult unul sau două minute! Dacă ar fi putut gîndi, și-ar fi dat seama că zadarnic își calcă în picioare pămîntul, soțule, copii. Dar aici nimeni nu mai poate raționa! Acțiunile lor sînt reflexe ale instinctului de conservare. Am observat că la baza turnului de cadavre se află sugarii, copii, femeile și bătrîni, iar în vîrf bărbații mai viguroși.

Cadavrele zac încolăcite de-a valma; și-roaie de sînge se preling din nas și din gură. Trupurile sîngerează de asemenea, pentru că în lupta cu moartea s-au zgîrîiat unii pe alții. Capetele sînt tumefiate și învinețite, figurile, atît de deformate, încît sînt de nerecunoscut.

Totuși cei din Sonderkommando identifică adeseori printre morți pe membrii familiei lor... Groaza unei asemenea întîlniri mă înspăimîntă și pe mine!

Deși n-am nici o misiune, am coborît printre cadavre. Mă simt dator față de omenie ca în cazul cînd, prin imposibil, soarta va face să scap de aici — ceea ce eu mintea limpede nu pot spera — să pot relata observațiile unui martor ocular.

Un grup de oameni din Sonderkommando, încălțați cu cizme de cauciuc înalte, înconjură mormanul de cadavre și-l inundă cu jeturi puternice de apă, pentru a spăla cadavrele de fecalele ce se evacuează în mod normal în cazul morții prin sufocație, adică prin gaze asfixiante.

După această „baie” a cadavrelor — cită sfîșiere, cită detașare cere această muncă din partea Sonderkommando-ului! — urmează demolarea mormanului de cadavre. Grea sarcină: încheieturile mîinilor încheiate, cu punni strîni, trebuie prinse în niște curele și astfel cadavrele ude ce alunecă pe pardoseală sînt tirate în sala alăturată. Aici funcționează patru elevatoare mari. Morții sînt încălțați cite douăzeci-douăzeci și cinci pe o

platformă. O sonerie anunță pe manipulant că încărcătura este completă. Atunci, elevatorul pornește și urcă în sala de incinerare, unde se deschid automat arile unei uși mari. Acolo așteaptă echipa de remorcare. Brațele cadavrelor sînt iarăși prinse în lațuri, pentru platformă. O sonerie anunță pe manipulant.

apoi cadavrele sînt trase de-a lungul jghebului anume construit în pardoseala de beton și depusă în fața celor cincisprezece cupetoare.

Cadavrele bătrînilor, tinerilor, copiilor zac pe betoan în șiruri lungi. Din nasul, gura și trupul lor zdrelit în urma tirării pe pardoseală curg șiroaie de sînge care se amestecă cu apa ce curge continuu din robinetele montate în pardoseala de beton.

Urmează o nouă fază de „valorificare” a victimelor. Îmbrăcăminte și încălțăminte a trecut în proprietatea celui de-al treilea Reich. Dar și părul este un material prețios; el este necesar pentru bombele cu explozie infiltrată, întrucît fibrele părului se dilată și se contractă în mod uniform atît în atmosfera uscată cît și în cea umedă. Această proprietate a părului se folosește la acționarea mecanismului de explozie a bombelor. Deci morții sînt tunși.

„Valoarea fundamentală în cel de-al treilea Reich este munca și nu aurul!” Aceasta e lozincă trimbată cu surle și fanfare. Dar realitatea este alta; o echipă de opt oameni, specializați în extracții dentare, stă în fața cupetoarelor, ținînd în mînă două feluri de unelte, așa-zise „instrumente”. Într-o mînă au o rangă, în cealaltă, un clește pentru extragerea dinților. Pentru executarea acestei groaznice îndatoriri, cadavrele sînt întoarse cu fața în sus. Cu rangă li se desfac maxilarele, iar dinții, coronoale, lucrările de aur aflate în cavitatea bucală sînt mai degrabă rupte decît extrase. Această echipă a Sonderkommando-ului este formată din celești dentiști și specialiști în chirurgie dentară. De altfel au fost recrutați, pe baza pregătirii lor, de doctorul Mengele pentru lucrări fine de dentistică și chirurgie dentară. Nefericiti! s-au prezentat la apel în nădejdea că vor fi utilizați în meseria lor. Dar au picat de-a dreptul în infernul crematoriilor. Lucrurile s-au petrecut cu ei întocmai cum s-au petrecut cu mine.

Dinții de aur extrași se aruncă într-o găleată ce conține o soluție de acid clorhidric și se lasă acolo pînă cînd acidul descompune resturile de oase și carne de pe metal. Celelalte obiecte de aur, de platină, mărgelă, laururile, inelele se string într-o cutie închisă, anume construită în acest scop, prevăzută cu o deschidere în capac, prin care se introduc obiectele de valoare. Aurul este un metal greu. După aprecierea mea, în acest crematoriu se colectează zilnic cam opt-zece kilograme. Cantitatea depinde, firește, de transport. Există transporturi sărace și transporturi bogate, în funcție de locul de origine.

Transporturile din Ungaria soseser la rampă complet despuiate de avuții lor. Cele provenite din Olanda, Cehoslovacia, din guberniile poloneze, deși au trăit mai mulți ani în ghetou, și-au păstrat bijuteriile, obiectele de lux și dolarii. Astfel cel de-al treilea Reich intră în posesia unor comori considerabile.

După ce ultimul dinte de aur a fost extras din gura proprietarului său mor, intră în acțiune echipa de incinerare. Cadavrele sînt așezate, cite trei, pe niște cărucioare mobile confecționate din plăci de oțel. Ușile de fier masiv ale cupetoarelor se deschid automat. Cărucioarele cu roți de fier intră în interiorul cupetoarelor încinse, și ies descărca încălțătura și ies apoi afară aproape înroșite. Ușile se închid, și doi oameni înarmați cu furcuni aruncă asupra cărucioarelor încinse jeturi puternice de apă, pentru a le răci.

În douăzeci de minute cadavrele sînt complet incinerate. În acest crematoriu funcționează cincisprezece cuptoare. Capacitatea lui zilnică de incinerare este de cinci mii de oameni. În total funcționează patru crematorii cu același randament. Așadar, în fiecare zi, douăzeci de mii de oameni trec prin camerele de gaze, și de acolo în cuptoarele de incinerare. Sufletele a douăzeci de mii de oameni nevinovați trec zilnic în neant, prin uriașele coșuri de fum. Nu rămîne din ei decît un morman de cenușe în curțile crematoriilor, de unde camioanele o transportă la distanță de vreo doi kilometri, pentru a fi înghițată de valurile Vistulei. După atîta suferință, după atîta groază, nu li se acordă nici privilegiul ca rămășițele lor să se întoarcă în pămînt.

Într-o dimineață primesc un ordin telefonic: să mă prezint neîntîrziat la ruguri ca să ridic stocul de medicamente și ochelari adunat acolo, întrucît sortarea și expedierea materialelor urmează să se facă la crematoriu I.

Rugurile se află la marginea păduricii de nescăcăn de la Birkenau, într-un luminis îndrădat de un pîlc de brazi, la depărtare de cinci-șase sute de metri de crematoriul IV. Acest loc este în afara gardurilor de sîrmă ghimpată ale KZ-ului, între a doua și a treia linie de pază. Libertatea mea de circulație nu se extinde pînă acolo. Deci cer de la administrație autorizație scrisă.

Fără întîrziere mi se dă un Passierschein pentru trei persoane, deoarece trebuie să plec cu doi oameni care să mă ajute la transportul obiectelor.

Pornim la drum spre coloana neagră de fum ce se înalță în rotocoale dense, involvurate. Din toate colțurile lagărului, la orice oră din zi și din noapte, nefericiții pe care soarta i-a alungat aici pot vedea uriașa coloană de fum. O observă cu priviri speriate și deportații ce coboară din vagoane și se alinază pentru selecție. Ziua, deasupra pădurii de la Birkenau plutește un nor greu, ce acoperă cerul, iar noaptea împrejurimile se luminează de parcă arde focul iadului.

Drumul spre ruguri trece pe lângă crematorii. La gardurile de sîrmă prezentăm sanționele SS bilete de liberă trecere și ne continuăm drumul nestîngerii. Înaintăm printr-un luminis acoperit cu iarbă verde, proaspătă. Peisajul pare pașnic, dar ochii mei circumspecți descoperă imediat, la depărtare de vreo sută de metri, al doilea cordon de santinelle, stîluri sau șezind în iarbă înaltă, lângă puștile lor mitraliere, însoțiți de niște copoi uriași.

După ce trecem prin luminis, ajungem la marginea unei pădurici de brad. Din nou ne aflăm lângă o îngrădire de sîrmă, în fața unei porți de lemn, de asemenea din sîrmă ghimpată. Pe poartă se află o tablă de avertizare. Textul este identic cu cel de pe afișele ațarnate la intrarea în crematorii: „Intrarea străinilor în această zonă este strict interzisă”. Nu este permis nici accesul persoanelor SS din exterior.

Noi, membrii unui Sonderkommando, intrăm Nu ni se cere nici legitimația. Aici paza este asigurată de SS-ști din crematoriu, și tot aici lucrează o echipă de șaizeci de oameni din Sonderkommando-ul crematoriului II. Aceasta este echipa de zi, care lucrează de dimineață de la șapte pînă seara la ora șapte, cînd este schimbată de echipa de noapte, compusă din alți șaizeci de oameni de la crematoriul IV.

După ce intrăm pe poartă, ne găsim într-un fel de curte, în mijlocul căreia se află o casă lungă, cu tencuială măcinată de vreme și cu acoperiș de paie. Ferestrele mici sînt închise cu obloane de lemn. Stilul este caracteristic caselor de țară din Germania. Judecînd după staturile suprapuse de tencuială, descoperite ici și colo, și după acoperișul de paie înnegrit de bătrînețe, casa trebuie să aibă o vechime de cel puțin o sută cincizeci de ani. Birkenau se află lângă Auschwitz; statul german a expropriat satul întreg, a dărîmat toate casele, cu excepția celei în fața căreia ne aflăm, și a evacuat toată populația, pentru a putea organiza lagărul de concentrare de la Auschwitz.

Oare ce destinație a avut această casă la origine? Să fi fost casă de locuit? Poate că prin demolarea tuturor pereților despărțitori din interior a fost transformată într-o singură sală lungă. Sau poate a fost inițial astfel construită pentru a servi ca magazie sau în alt scop similar? Nu știu. Actualmente, aici se dezbracă cei ce sînt arși pe rug.

De la rampa de sosire sînt trimise aici transporturile pentru care nu mai este loc în cele patru crematorii. Acești deportați au cel mai îngrozitor sfîrșit. Aici nu se găsește nici măcar robinete de apă ca să-și potolească setea chinuătoare. Nu sînt nici afișe înșelătoare, care să le risipească presiunile. Nu există cameră de gaze, despre care ar putea crede că este baie. Aici nu se află decît o casă țărănească, spoită în galben, acoperită cu paie, cu obloanele închise, iar în dosul ei un fum uriaș se ridică pînă la cer, răspîndind miros de carne de om arsă și de pîr pîrlit.

În curte stau, înmărmuriți de groază, vreo cinci mii de oameni, înconjuși de un cordon puternic de SS-ști, care țin de zgardă

niște copoi uriași. În sala de dezbrăcare intră cîte trei—patru sute de oameni deodată. Sub ploaia loviturilor de măciucă își aruncă de pe ei hainele și, în pielea goală, ies pe ușa din partea opusă a casei, pentru a face loc unei noi serii de victime.

De îndată ce ies pe ușa — fără a le lăsa timp să-și facă ochii roați, să-și dea seama de urgia ce se abate asupra lor — îi prinde de braț cîte un Sonder-ist și, printre cordoanele de santinelle SS, îi duce pe drumul șerpuitor, mîrginit de o parte și de alta de copaci, cam vreo sută cincizeci de metri, pînă la rugul pe care nefericiții nu-l văd decît în clipa cînd intră în luminis.

Rugul este de fapt un șanț adînc de trei metri, lung de cincizeci și lat de șase, plin cu sute de cadavre arzînde. În dreptul copacilor aflați pe una dintre marginile rugului stau, la depărtare de cîte cinci—șase metri, soldați SS ținînd în mînă o armă de calibru mic, de 6 mm, folosită pentru împușcătura în ceață. De îndată ce nefericita victimă iese dintre copaci, alți oameni din Sonderkommando se reped la ea, o prind de cîte un braț și o trîsc pe o distanță de cincisprezece—douăzeci de metri pînă în fața pușcașului SS. Aici, printre răcnete sfîșietoare produse de groaza morții, focul armei se aude doar ca o pocnitură. O singură pocnitură, și de cele mai multe ori victima este azvîrlită încă vie în marea de flăcări din șanț.

Cam la cincizeci de metri depărtare funcționează din plin un alt șanț de aceeași dimensiuni.

Comandantul rugurilor este Oberscharführer-ul Moll. În calitatea mea de medic și de martor ocular pot afirma că acesta este criminalul cel mai scelerat, cel mai îndrîjit, cel mai cinic din cel de-al treilea Reich. În comparație cu Moll, chiar și în Mengele plîpîie ici-colo o urmă de omenie. Nu o dată s-a întîmplat ca la rampă, în timpul selecției, să vadă cum o femeie tînără, puternică voia cu îndărătnicie să treacă împreună cu mama ei în coloana din stînga. În asemenea cazuri o ocără aspru și-i ordona să rămînă în dreapta. Oberscharführer-ul Mussfeld, pușcașul șef al crematoriului I, de asemenea se îndura să tragă și un al doilea glonț în ceața victimei, dacă ea nu murea din primul foc. Oberscharführer-ul Moll însă nu-și pierde vremea cu asemenea gesturi. La Moll, majoritatea oamenilor sînt aruncați de vii în foc. Și vai de Sonder-istul din a cărui vină banda rulantă de victime se oprește pe traseul dintre vestiar și ruguri, așa încît vreunul dintre pușcași de la marginea șanțului să stea cîteva minute inactiv, așteptîndu-și victima următoare!

Moll este pretutindeni prezent. Căutieră neostentit drumul de la vestiar pînă la ruguri și circula în jurul focurilor. Majoritatea oamenilor nu opun rezistență; se lasă tirîți pînă la rug. Victimele sînt atît de paralizate și încremenite de spaimă, încît, probabil, nici nu-și mai dau seama ce se petrece cu ele. Aceasta mai ales în cazul bătrînilor și copiilor. Sînt însă și tineri, care încearcă să se opună cu toată forța instintivului lor de conservare, ajuns la paroxismul deznădejdiei. Dacă Moll observă o asemenea scenă pe banda rulantă de oameni, își smulge de la brîu, din geanta-i mereu deschisă, pistolul. Un foc, tras adeseori de la depărtare de treizeci—patruzeci de metri, și victima recalcitrantă se prăbușește la pămînt, ieșind astfel din convol. Moll este un as al tirului. Mulți oameni din Sonderkommando au fost împușcați de el în braț — întotdeauna numai în braț — dacă n-a fost multumit de felul cum își prestatu serviciul. Bineînțeles, Moll aplică această sancțiune fără vreun avertisment prealabil, iar deținutul o primea fără a crișni.

Randamentul zilnic al celor două ruguri este de cinci pînă la șase mii de oameni arși. Ceva mai mare decît al unui crematoriu, dar moartea deportaților care ajung aici este de o mie de ori mai îngrozitoare decît a celor din crematorii. Ei mor de două ori; o dată împușcați în ceață și a doua oară arși.

Așadar, după moartea prin gaze, prin injecție cu cloroform și prin împușcare în ceață, fac cunoștință, aici, cu al patrulea sistem de omucidere: moartea combinată. Adun medicamentele și ochelarii rămași de la cei exterminați. Cu creierul amorțit și picioarele tremurînd de indignare, plec spre „casă”, la crematoriul I, care, după cum mi-a spus doctorul Mengele, nu e un sanatoriu, dar oferă condiții de viață suportabilă. A avut dreptate. După ce am văzut rugurile, îi dau perfectă dreptate.

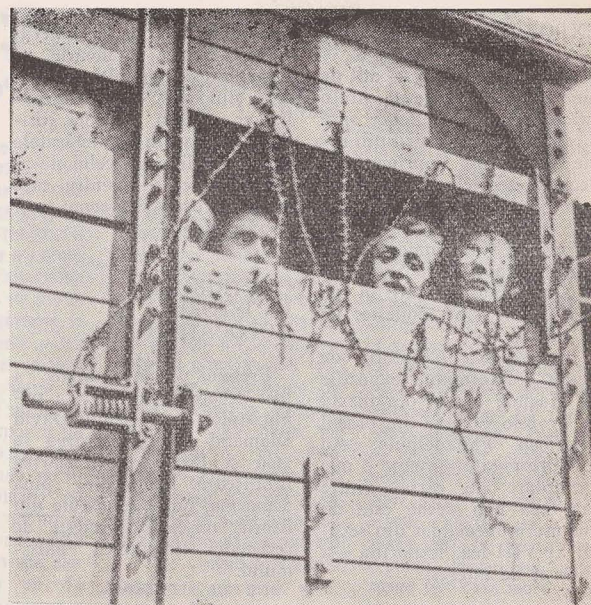
Ajuns „acasă”, mă retrag în odaia mea. Azi nu sortez medicamentele, nu clasez ochelarii. Iau lumină și mă culc. Azi doza este de treizeci de centigrame. Să fie oare suficiență pentru a-mi calma starea de agitație provocată de ruguri?

Ceasul meu arată ora două. Sîntem după masă. Stau apatic la fereastra camerei noastre și privesc învolburarea norilor gri de zăpadă. Bruscu, un strigăt puternic tulbură liniștea coridorului ce duce spre sala cazanelor.

— Alle antreten! este ordinul. Adunarea! De două ori pe zi auzim acest răcnet; dimineața și seara, la numărătoarele obișnuite ale efectivelui. La prînz însă această chemare prevestește primejdie.

— Antreten, alle antreten! se repetă zbie-retul din ce în ce mai nerăbdător.

Primăvara anului 1943. Tremurile morții îi transportă pe puștii supraviețuitori ai răscolei spre Auschwitz

În fața camerei noastre răsună pași apăsați. Un soldat SS smucește ușa și se răsteste la noi:

— Antreten!

Așadar, a sosit și deznodămîntul. Pornim spre curte. Intrăm într-un cerc mare de SS-ști. Sonderkommando-ul este deja aliniat. Pe chipurile oamenilor nu se vede mirare. Nu se aude nici un zgomot. SS-ști, muți, cu pistoalele automate îndreptate asupra noastră, așteaptă cu răbdare pînă ne strîngem cu toții. Privesc în jurul meu. Bazații tineri din păduricea învecinată stau nemicați în mânia lor albă. Pretutindeni, tăcere.

Peste cîteva minute se dă comanda: „La stînga, porniți!”, și noi pornim încaștrăți de rîndurile strîmne ale santinelor SS înarmate. Ieșind din curtea crematoriului, escortele noastre nu ne duc de-a lungul șoselei, ci, traversînd-o, ne îndreptăm spre crematoriul II. Intrăm în curte. Înaintăm, știind că este ultimul nostru drum. Cu toții sîntem duși în sala cazanelor. Nici o santinelă SS nu rămîne în sală. SS-ști înconjură clădirea și se postează la uși și la ferestre, cu pistoalele automate gata să tragă. Ușile sînt ferecate, ferestrele sînt toate cu gratii de fier masiv. De aici nu există scăpare.

În sală se află și camarazii din crematoriul II. Peste cîteva minute, sosesc și cei din crematoriul IV. Sîntem în total patru sute șaizeci de oameni care așteptăm moartea și ne întrebăm după ce metodă vom fi exterminați. Sîntem cu toții specialiști; cunoaștem toate metodele de exterminare ale SS-știlor. Să fie gazele? Asta nu se poate aplica Sonderkommando-ului fără perturbări! Răfala? E greu de executat aici, în această sală!

În cele din urmă, ajungem la concluzia că, pentru a da două lovituri dintr-o dată, ne vor arunca în aer împreună cu clădirea crematoriului. Aceasta ar fi o metodă demnă de SS. S-ar putea însă să arunce prin ferestre cîteva grenade cu fosfor, așa cum s-a procedat cu oamenii din ghetoul de pe insula Milo, imediat după încărcarea lor în vagoane. Trenul nici nu pornise, și toți erau morți. Astfel sosiră la crematoriile de la Auschwitz.

Sonderkommando-ul șade stîrbit pe betonul sălii cazanelor, într-o tăcere mormîntală. Chiar dacă vreunul scoate o vorbă, o rosteste în șoaptă. Bruscu, liniștea e întreruptă. Un bărbat cu părul negru, cu ochelari pe nas, cam de vreo treizeci și ceva de ani, se ridică în picioare și cu glas răsunător, ca să-l audă toată lumea, începe să cuvînteze. Este daien, fost ajutor de rabin într-o comunitate mică din Polonia. Un autodidact cu bogate cunoștințe în domeniul religiei și o frumoasă cultură mireană. El este ascultul Sonderkommando-ului; pentru a respecta regulile de alimentație prescrise de religie, din tot belșugul bucătăriei noastre n-a mîncat decît pîine, margarină și ceapă. Inițial fusese repartizat ca fochist la cuptoarele de incinerare, dar, avînd în vedere fanatismul său religios, l-am rugat pe Oberscharführer-ul Mussfeld să-i dea o altă însărcinare.

Pentru a-l convinge pe Ober i-am explicat că daien-ul nu poate face față la o muncă unde se cere forță fizică serioasă, deoarece din pricina concepțiilor lui religioase nu mîncă nimic și este complet debilitat. Apoi, pentru a-i demonstra că omul e inutilizabil în acest loc, îi mai spusese că atunci cînd se introduce morții în cuptor el încurcă lucrurile deoarece la fiecare caz mormăie rugăciunea morților, adică o spune de cîteva mii de ori.

Alt argument n-am avut. Ober-ul se mulțumii cu atît, și daien-ul fu repartizat la grămada de gunoi, denumită Canada, din curtea crematoriului II, unde focul ardea neconștient. Această grămadă de gunoi era formată din obiecte de uz curent, alimente alterate, acte,

documente, brevetele diferitelor decorații militare, pașapoarte, acte de căsătorie, fotografii, cărți de rugăciuni, tefilim, tore, toate aduse de transporturile gazate, trecute prin ciurul SS-ului și arse ca nimicuri inutile.

Grămada de gunoi Canada ardea fără încetare. Sute de mii de fotografii — soți, părinți, bătrîni, copii dragălași, fete frumoase — au ars aici fără încetare, împreună cu mii de cărți de rugăciune. Adeseori am luat în mînă cîte o fotografie sau o carte de rugăciune. Aproape în fiecare carte am găsit înscrise cu cerneală data morții părinților, flori presate din nenumărate cimitire ale Europei, de pe mormintele rudelor dragi, păstrate cu sfîntenie. Șaluri de rugăciune, simple sau mai fine, împreună cu tefilim, zăceau în maldare mari, așteptînd să fie mistuite de flăcări.

Aici lucra daien-ul, mai bine zis nu lucra. Ci se uita la foc. Dar, o dată, întrebîndu-l de sănătate, aflai că nici aici nu era mulțumit. Concepțiile sale religioase nu admiteau colaborarea lui la arderea cărților de rugăciuni, a tefilim-ilor torelor. Am regretat, dar îmi era cu neputință să intervin pentru a-i procura alt gen de muncă. De fapt făceam parte, și el și eu, din Sonderkommando-ul unui crematoriu.

Acesta este daien-ul, care începe să vorbească.

În ochii lui ard flăcări, chipul slab îi este complet transfigurat. O tăcere adîncă se așterne asupra sălii; nu se mai aude decît hîrșitul chibriturilor cînd vreunul își aprinde țigările. Suspend grele și adînci se aud din cînd în cînd; cei vii își iau rămas bun de la morți.

Ușile masive ale sălii cazanelor se deschid. Oberscharführer-ul Steinberg intră, însoțit de doi SS-ști înarmați cu pistoale automate.

— Ärzte heraus! Medicii afară! strigă grăbit.

Împreună cu cei doi colegi medici și cu laborantul, părăsim sala. Plecăm. Deodată, pe drum, între cele două crematorii, Steinberg și SS-istii se opresc: ne oprim și noi. Steinberg îmi întinde niște coli de hîrtie pline cu cifre și-mi ordonă să-mi caut numărul și să-l șterg de pe listă. Țin în mînă lista cu numerele de tatuuaj ale membrilor Sonderkommando-ului. Scot stiloul din buzunar și, după o scurtă căutare, trag o linie peste numărul A 8450. Apoi Steinberg îmi ordonă să șterg și numerele colegilor mei. Execut ordinul. Ne conduc pînă la poarta crematoriului I și ne ordonă să intrăm în odaia noastră și să nu ne urim de acolo.

A doua zi de dimineață sosește în curtea crematoriului o coloană formată din cinci autocamioane. Își răstoarnă încărcătura de morți: cadavrele Sonder-istilor. Un grup de treizeci de oameni îi cară în sala de incinerare. Își înșiră în fața cuptoarelor. Trupurile lor sînt de necunoscut, hainele sînt înfățate. Nu pot identifica pe nici unul dintre ei. La majoritatea nu se mai poate descifra nici numărul tatuat pe braț.

De data aceasta cunoscu — în afară de moartea prin gaze, aruncarea în focul din șanțuri, prin criză cardiacă provocată de injecții cu cloroform, prin împușcare în ceață, ardere pe rug și grenade cu fosfor — al șaptelea sistem de asasinat.

Sărmanii noștri camarazi fuseseră duși în cursul nopții într-o pădure din apropiere, unde au fost exterminați prin aruncătoare de flăcări.

Noi patru rămăseserăm în viață. Dar și de data aceasta ne-au cruțat nu din omenie, ci din necesitate, întrucît nu aveam cu cine ne înlocui. Așadar nu ne bucurăm și nu simțim nici o ușurare. Știm că doctorul Mengele nu ne-a acordat decît o amînare.

EXPOZIȚIE DE HAGADE

Hagada de Pesah — atât de bine cunoscută carte pe care o citim în serile de Seder spre a reînvi epopeea ieșirii din robie — a fost imprimată în decursul secolelor în nenumărate ediții. Unele dintre ele, adevărate opere de artă, sînt celebre în toată lumea, ca de pildă Hagada de la Sarajevo, cu admirabile ilustrații în culori. Altele sînt modeste, de uz curent.

În preajma sărbătorii de Pesah o interesantă expoziție de Hagade a fost organizată la Dropsie College din orașul american Philadelphia. Au fost prezentate aproape o mie exemplare de carte, dintre care cea mai veche este un manuscris incomplet din secolul al VIII-lea. Expoziția s-a bucurat de interes.

JUBILEUL UNEI SINAGOGII

Comunitatea evreiască din Australia a sărbătorit jubileul de 90 de ani al principalei sinagogi din Sydney. Solemnitatea a fost onorată de prezența lordului Casey, guvernatorul general al Australiei. D-sa a adresat felicitări comunității arătînd că evreii și-au conservat identitatea națională și credința religioasă în ciuda cruderelor persecuții la care au fost supuși în decursul secolelor.

Președintele sinagogii, d. A. M. Rosenblum, a oferit lordului Casey o veche ediție a Hagadei.

IMPOTRIVA DISCRIMĂRIILOR RASIALE

Organizația Bnei Brith din S.U.A. a protestat împotriva discriminărilor rasiale pe care le practică unele instituții americane în raporturile lor cu negrii sau evreii. Conducătorii organizației au cerut respectarea egală a drepturilor tuturor cetățenilor.

MENDELE COMEMORAT ÎN BELGIA

Asociația culturală evreiască din Bruxelles a organizat o seară consacrată clasicii literaturii idiș, Mendele Moïher Sforim, de la moartea căruia s-a împlinit recent o jumătate de secol. După conferința ținută de publicistul Boris Schuster au urmat lecturi din opera scriitorului.

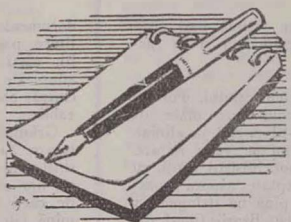
JUDECĂTORI JUDECAȚI

Tribunalul din Nüremberg a început judecarea procesului dr-ului Karl Farber și a dr-ului Heinz Hoffmann, doi foști judecători naziști. În

anul 1942 cei doi au judecat și condamnat la moarte pe președintele comunității evreiești din oraș, Leo Katzenberger. A fost o crimă juridică — una din nenumăratele crime juridice ale celui de al treilea Reich — pentru care cei doi acuzați sînt acum trași la răspundere.

CONTRIBUȚII LA ISTORIA HOLOCAUSTULUI

Premiul „Leon Vanikov” a fost decernat anul acesta publicistului și istoricului David Diamand pentru lucrarea sa „Cu și fără arme”. Cartea înfățișează momente pînă acum mai puțin cunoscute din istoria mișcării evreiești de rezistență împotriva nazismului.

Alt premiu a fost decernat și lucrării „Față-n față cu dușmanul nazist”, culegere de documente alcătuită sub îngrijirea Federației luptătorilor împotriva nazismului.

IMPOTRIVA RĂZBOIULUI DIN VIETNAM

Un public numeros s-a adunat la chemarea asociației culturale evreiești „Union” din Paris spre a protesta împotriva războiului din Vietnam. Adunarea a adoptat o rezoluție care condamnă agresiunea americană în această țară.

TURNU TEATRAL

Ansamblul Burgh Theater din Viena a prezentat la Ierusalim spectacolul „Nathan cel înțelept” de Lessing.

DECESUL UNUI SAVANT

La Sverdlovsk a încetat din viață, în vîrstă de 63 ani, profesorul Pinhas Kantorovici, doctor în științe matematice. Defunctul era un adînc cunosător al literaturii idiș, clasice și moderne.

STUDIUL DESPRE MARTIRIUL EVREILOR DIN BELGIA

Istoricul N. Gotovici a terminat o lucrare despre suferințele îndurate de colectivitatea evreiască din Belgia în

anii celui de al doilea război mondial.

În preajma războiului trăiau în Belgia aproximativ 85 de mii de evrei. Peste 40 de mii au fost deportați de naziști la Auschwitz și în alte lagăre ale morții.

POZITIA UNUI RABIN ÎN PROBLEMA TRANSPLANTĂRII INIMII

În cadrul unei dezbateri asupra implicațiilor etice ale grefelor de cord, dr. Immanuel Jakobovits, Șef rabinul comunității evreilor din Anglia, a afirmat că în principiu nu există obiecțiuni religioase. „Acționînd ca o pompă de activizare a circulației sanguine, operația nu implică alte probleme decît transfuzia de sînge”.

Părerile participanților la dezbateri a fost că transplantările sînt îngăduite, bineînțeles dacă există consimțămîntul prealabil al donatorului sau al rudelor sale apropiate.

ORA EXACTĂ...

La Londra a apărut o carte cuprinzînd ora exactă, calculată pentru 51 orașe, de a prinde a luminărilor de simbată seara (Haydala, ceremonia tradițională). Autorul lucrării este prof. dr. Leo Levi, președintele Asociației oamenilor de știință evrei și asistent la catedra de fizică din New York.

BIBLIE BILINGVA

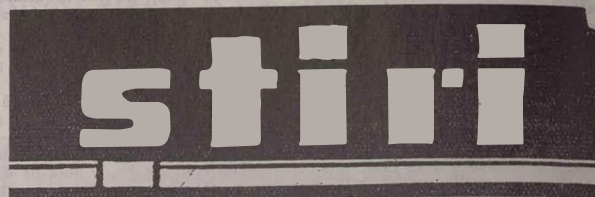
În editura *Librairie Colbo* din Paris a apărut o nouă ediție a Bibliei (Vechiul testament) în ebraică și franceză. Volumul, cuprinzînd 2780 pagini imprimate pe hîrtie-biblie, prezintă față-n față textul original și traducerea franceză.

GREFA INIMII ȘI TALMUDUL

În legătură cu operația de inimă executată la Capetown, revista „Trait d'Union”, a evreilor religioși din Franța, publică următoarea notă: „E bine să subliniem și noi cît este de bine că tocmai inima unui negru bate acum în pieptul unui alb și încă evreu pe deasupra. Desigur, pentru noi evreii chestiunea deosebiriilor dintre albi și negri nu s-a pus niciodată, căci cu toții sîntem copii aceluiași părinte și asta nu numai în teorie. A trebuit însă ca în țara apartheidului un negru să moară pentru ca să se bage de seamă că inima sa este aceeași ca și a unui alb și că, după expresia Talmudului, sîngele nici unui om nu este mai roșu decît al celorlalți?”

DESCOPERIRI ARHEOLOGICE

O expediție științifică ce și-a desfășurat lucrările sub auspiciile Muzeului Carnegie din Pittsburgh a descoperit în

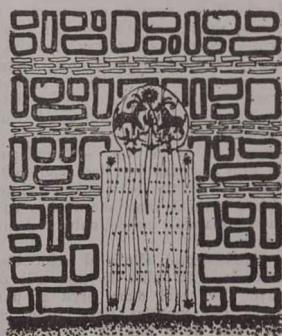
apropiere de Așdod (anticul Azotus Peralus), mai multe obiecte scufundate pe fundul mării. Această descoperire a confirmat presupunerea mai veche că aici s-a aflat cîndva o cetate antică, acoperită ulterior de apă.

O altă descoperire a fost făcută într-un cartier al vechiului Ierusalim. Este vorba de un turn de pază roman, despre care se presupune că a fost construit în primul secol al erei actuale. În apropiere au fost dezgropate ruinele unei cetăți bizantine. Au fost de asemenea găsite 150 monede de pe timpul lui Herodes.

JUBILEUL COMUNITĂȚII DIN ROTTERDAM

În luna mai comunitatea Rotterdam va sărbători 1400 ani de existență. Această comunitate a jucat un rol însemnat în viața religioasă și culturală a evreilor din evul mediu. Aici au trăit și creat personalități de seamă, rabini, talmudiști, filosofi. Ca și alte centre din Țările de Jos, comunitatea din Rotterdam s-a dezvoltat începînd din secolul al XV-lea, cînd parte din evreii ce au fost izgoniți din Spania și-au aflat aici azil.

În timpul ocupației naziste obștea din Rotterdam a avut mult de suferit, mulți dintre membrii săi fiind deportați la Auschwitz.

CONFERINȚA COMUNITĂȚILOR DIN BAVARIA

La München s-a ținut conferința comunităților evreiești din Bavaria. În afară de probleme de cult și obștești, conferința s-a ocupat și de pericolul ce-l reprezintă intensificarea activității elementelor neonaziste.

EXPOZIȚIE JOSEPH SCHMIDT

În orașul elvețian Leimbach a fost deschisă o expoziție dedicată cîntărețului Joseph Schmidt. Sînt prezentate scrisori, fotografii, cadre din filmele „Un cîntec străbate lumea” și „Tinerete, a ta e viața!” etc.

După cum se știe, Joseph Schmidt s-a născut în anul 1904 și a murit în anul 1942, victimă a naziștilor.

UN NOU FILM DESPRE GOLEM

Studiourile din Cehoslovacia se pregătesc să treacă la realizarea unui nou film inspirat de legenda Golemului din Praga. Filmul va fi realizat de regisorul și scenaristul Jiri Brdecka, autorul filmului „Joc Limonadă”.

Un alt film cu tematică evreiască va fi „Afaceri”, o reluare pentru micul ecran a afacerii Dreyfuss.

COMUNITATEA DIN CUBA

Comunitatea din Cuba numără 1700 membri, dintre care 1100 la Havana, restul în diferite orașe din provincie.

În vederea sărbătorilor de Pesah, Congresul evreiesc canadean a trimis azimă și celelalte alimente rituale necesare sărbătorii.

NOUL PREȘEDINTE AL COMUNITĂȚII DIN PARIS

Dr. Jean-Paul Elkann, noul președinte al Consistoriului evreiesc din Paris, și-a luat în primire postul. Cu acest prilej a avut loc o ceremonie solemnă la templul din rue de la Victoire. A fost de față Marele rabin al Franței, Jacob Kaplan și alte personalități.

PELERINAJ LA MORMINTUL LUI SPINOZA

Cu prilejul iahrzeit-ului lui Baruch Spinoza a avut loc la Amsterdam un pelerinaj la mormîntul filozofului. În acest oraș se păstrează cu venerație casa în care a locuit Spinoza.

CONCURS BIBLIC

Pe primele două locuri în cadrul concursului biblic organizat de către departamentul Torei din cadrul Agenției Evreiești s-au situat doi erudiți ai comunității evreiești din Maroc. Este vorba de Matias Uanunu din Marakeș și Gabriel Mrejem din Mekneș.

JUBILEUL COMUNITĂȚII DIN NOVI SAD

Comunitatea din orașul Novi Sad, din nord-estul Iugoslaviei, și-a sărbătorit recent 250 de ani de existență. În anul 1941, cînd naziștii au intrat în oraș, comunitatea număra 4500 membri. Peste 3000 au fost exterminați.

stiri

פון דער געשיכטע פון א
מאלדעוויש יידיש שטעטל - סאווען

א ריכטיקער, נאָר אויף אַ נוצע
לעכער פאר די בארעפענישן פון
די אַנזונדנער.

ס'איז, בוכ, קלאַר אז דעם
פירטשט האָט אַנטערטירט די
אָנזונדנער פונעם מחסר אין 1911
דעם עקאָנאָמישן לעבן. ער בא-
שטימט אַן אַרומשטעל פונעם 12
יאָרידיגן, ווי אויף אַ מאַרק-טאָג
איינמאל אין דער וואָך. זונטיק,
די צייט-דאָקומענטן דערמאָנען
דעם עקאָנאָמישן צו גרינדען
שטעטלעך, צו וועלכע די פירטשט
פאון באַיאָרן האָבן ערנסט גע-
מאכט, כדי צו שאַפן קליינע
קאָאָפּעראַטיווע צונומענס, וועלכע
זאָלן דינען אלס דזשאלאַנען פאר
דער אַנזונדיקונג פון די אַרעפּע-
גענטשן, וועלכע ליגן ווייט פון
דער עקסטרעם עסט.

דער שלום פון אדר אנאָפֿל
 פון אדר, 1829, שאפט ברייטע
 מעגלעכקייטן פאר דער אַנאָס-
 קולונג פונעם מאלדאווענער וואנד,
 דאָס אָפּשאַפן פון די אינערלעכע
 צעלאָן צווישן די אָרשאַפֿטן פאר
 דער פּראָדוקציע וואָס זענען פאר-
 ברייכט געוואָרן אין לאַנד, האָט
 געראכט אַרױס פאַרלייכטע-
 בונג דעם אינטערנענעבלי, און
 וואָס אין אלגעמיין דערמױטס
 דער פּראָדוקציע. אין דער נייער
 עקאָנאָמישער וועלט, וועלכער די
 פירסטן אַרױסגעגעבן כריסטאָל,
 צו שאַפן שטעלען און אַרױס-
 גיבן די פאַרשטעלער אין אלגע-
 מינע פּראָדוקציע. מיר מינע,
 אַבער אין דעם פּראָדאָקט וואָס
 זיך צווישן דעם אָפּשאַפן די נייטע
 קולונג פון מאַטער.

די ערשטע יידן וואָבן זיך מיט
תחא באזעצט אין דעם שטעטל,
אין א קליינער צאל, אין די יאָרן
1816—1820. זיי וואָבן זיך בא-
שעפטיקט מיט וואַנדל און מלא,

כוונ. זיי האָבן זיך מחתנים גע-
 ווען מיט בעקערלי, פרייזש • תת-
 קורט, ווייניבערשטיי, שניידעריי,
 שוסטעריי און אפילו מיט אפטיקן.
 געוואָרן א צענטער פון תבואה
 האנדל. פון אן אַרשטאפט מיט אן
 אויסזען פון א דאָרף, הייבט זיך
 אן אויסצופארעמען דער פראָפּ-
 און א שטעטל, וווּ איז ביידע
 זייסן פון א הויפט-גאס געפונען
 זיך הויזער אין וועלכע די יידישע
 איינוווינער זענען עומק אין מחסן
 און מלאכות.
 אייניקע פון די יידישע אייני-
 וווינער האָבן זיך אריינגעצוגען
 אן גרעסער אונטערעמונגעל,
 א געוויסע שמואל פאָקטעמאנע
 אן אַפּטסאטיקער פון אַפּליסיטעל,
 וואָס אדענדירט אין 1828 אויף
 זיין יאָר דעם גוטן פון קאמא
 קאָנסאָמניו; ביים סוף פונעם
 שטערניו, אין 1827, האָט ער פאר-
 טענהערט דעם קאָנטראַקט אויף
 נאָך 7 יאָר.

לויס ד' אָפּציגלער סטאַטיסטיקן זענען אין יאר 1831 געווען 171 איין ייִדישן איין איין 1838, איין ד' אָרטיקע קוואַרטלן שוין באַשאַטען 270 נפּשוֹת. איין אומקאַמפּזשערטער סטאַטיסטיקער פון יאָר 1839 (דער בוך פון די שטייערן - צאָלער) ווערס אָנגעוויזן 23 ייִדישע סוֹחֵרִים און בעל־מלכּוֹת. דאָס ווייט אָיס צו זיין צו ווייניגן פּאַרגלײַכּ מיט צאָל נפּשוֹת פון דער סטאַטיסטיקער 1838. לויט אונדזערע אָפּשאַצונג האָבן די צאָל געדאַרפּט זיין און ערך 55-60.

פון א ווערק וואָס איז צונויפֿ-
געשטעלט געוואָרן פאר די יאָרן
1859—1860, נאָך דער פארייני-
גונג פון די צוויי רומענישע
פירשטנטומער (מאָלדאַווע און

וולאכאיי) „די סטאמיסטע שער-
בעטן פון מאָדלדאָנאָט“ דערווייז
פאר זיך אים סאטווערזאכן זיך
דעמלט נעפונען 162 יידישע
ראשי-משפחות, וועלכע 103
מענער האבן 7 פרויען, מיט א
סכום פון 518 נפשות. די משפחות
הערן געוואס א סך קינדער.
דאס איובוידער האמטער צינדלען
270 געווען אונטער דער עלטער
15 פון יאָר. דורכשניטליך, איז
ינדער משפחה באשאטען פון 5
פערזאן.

און וויאזוי די קהילה האָט זיך
אנטוויקלט פונעם דעמאָגראַפֿישן
עקאָנאָמישן סאָנדרפּונקט, האָט
מען אויך באַדארפֿט אָרגאַניזירן
נייע אַנסטעלמענטן.
אזוי אַרומ, דורך דעם אָפּמאַך
פונעם 20-26 עטראָרן 1856 מיט
דער פּריצעו מאָרגאַליזאַציע, האָט
געבוירן נעגער, די שוונעסטע
און באַפֿולמעכטיקטע פונעם גוס-
טאָדיער ניקוליע נעגער, וועלכע
האָט געהאַט אַלץ ציל - צו פֿאַר-
גרעסערן די באַפעלקערונג פונעם
שטעטל דורך אַן אָפּפֿילענדיקן
מסחר, וואָס די פֿאַרשטימטע פון
ער קהילה אַרויסנאָמען און
דאָס האָט פֿאַר אַזוי פּונעם בית
הכשרות וואָס מען האָט געמאַכט,
אין יאָר 1848, האָט בלייבן צום
ניצן און באַקערדיקונג פון אונז-
ערע מייסד, זיין, דאָס פּלאַץ
און געגעבן געוואָרן בחינם פֿון
דער אייגענטימער. אויף רעס-
זעבן און פֿואָס מען אויך גע-
געבן אַ פּלאַץ פֿאַר אונז מרחץ און
ניגו געווען, און כּמעט אַלע
מאָדלאָונגען שטעלענדיק וואָס האָבן
געשפּאַרן ביים אָנזייבן פונעם
19-20 יאָרהונדערט.
דער אָפּמאַך פון יאָר 1852 מיט
דעם צילבוי פון די יידישע (דש-)

(דאָן סוחרים, דוכט מיר אים
גענוגן און אויפגאבן פון א באנוג
דערער וויסטיקייט, פון וועלכע
מיר דערוויסן זיך וואויזיט ס'האט
זיך אנטיקלמט דער שכלן פון
דעם הונדערט יאָר, ווי אויך פון
דער אנטוויקלונג פונעם שטעטל
פאר איהנאלטמיי ווייזונג
פארשידענע אפּטעקטן און פונעם
פארשטעטיקן דעם קהלה, ווי אויך
פון דער אבסאָרבעציע פון צוגע
קומענע, פון פארשטייער פון דער
קהלה פאָדערט און באקומען דאָס
רעכט און אַי זיי ווי אויך, דער
פרעמדע האָט עקעל נאָך קומען,
זאָלן פארנעמען פלעצער וווּ זיי
זאָלן מאכן זייערע ביזנאָס (אָר)
בעסל פלעצער און צאָלן שטייער
(צו 4 לויט פון א שטייגער, 1.96 מעטער) און נאָך פאר א
שטייגער און דער בירגער צו דער
גאס (צו) און א שטייגער גיט
פארהאלטן א בירגער פרעמדע
(פּעיסים ערשט) וואָס וועלן נאָך
וועלן קומען זיך אַרבעטן.
און דאָ איז שוין גענוג ווי-
ס'האט צו ענדערט דעם אפּטעקט
פונעם שטעטל, אזוי דאָרף-
א שטייגער און געוועלכע זאָלזיין
אין דער יאָר נאָכן פלאַן, גיט
וועט פון ציגל אַרבעט ער, ער
דעקט מיט שיגל אַרבעט ברעטער,
ייערע זאָל האָבן א פּריוואַטע
אקומענע פון ארבעט, מיט
תנאי און אַין א שטייגער, פון דער
יאָר זאָל דער אומבאַקאנטער
אין דעם צוועק, וועלן זיך ווערן
זאָלן קאָנטראָלירט מיט א שטיי-
גער און ציגל וואָס זיי וועלן
אפּער, געפונען אויפן גוט, כליז
פאר א שטראָקענע פון א גע-
וועלכע, אַין דאָ אומבאַקאנט (מא-
טעריעל) נאָך מען נישט מאכן
קלייט, זיך גאָס דארף בלייבן
גענוג ברייט, און זיך איינפירענע
דארף אַהאַטן, גוטע אַרבעט
און זיך רייכט א שטייגער
שטעטל, דאָס האָט פאר פיער
אין באלויטען א שטעטל,
זיך אלס באַווייזונג און ענדער

ענטמאכט ווערנאר אינפֿיסטוט
נעם אפמאך צווישן די מאכט-
אָרגאַנען מיט די איינוווינער,
זענען געווען פארבונדן מיט דער
מדרגה אויף וועלכער ס׳האט
דערווייט די סטורירט אַמוז-
קלוג פונעם אָרמשאפּט, וועלכע
ווערט פֿאַרװאַנדט: פֿון אַ דאָף
איז א שטעטל, און די ענטרע-
נעו וואָבן אויך געבראַכט מיט
די דאָס איינשטעלן פֿון אַד-
מיניסטראַטיוו צענטער.
פֿון דעם אױנגעטרמאָנזן אָפּ-
מאַך, קאָן מען פרספּירירען פֿעסט-
שטעקן די באַשעפּטױקונגען פֿון
דער ייִדישער באַפֿעלקערונג פֿון
יענער צײַט. ס׳איז זײ געווען
דערליכט צו אַהאַנדלן מיט ברויט,
פֿלייש, ליכט, װײַן, הײ, מעד,
באַװלז, מעדענטען - געשטעלן,
וואָל, גרױנצײג, ביר, ערשטליכע,
נאָכט - זײ וואָבן געמױנט אויפֿ-
וואַקסן און אַהאַנדלן מיט ברויט.
און אײַנשטעלן װײַבֿערנערייט.
דער דאָקומענט וואָס איז גע-
חטמעט ווערנאר פֿונעם גוט-
דײַער און דײַס'ן בעלי-בתי-
פֿון דעם שטעטל, איז געווען באַ-
גרענעצט מיט צוואַנציג יאָר.
פֿונעם 20-סטן אַפּריל 1852
אָפּרײַ 1872. און וועלכער
צײַט די קרױלע האָט דאָן נאָך
מער פֿאַרשטעטיקט.
צווישן די אָנשערענצייכענטע
אײַנפֿאַרשטעט זענען געווען:
שלמה ברוך סין (בן) זלמן, אל-
טער פֿאַרמאָדזש'ן הערשקין
לייזערנאָ, שמואל סין מיכל.
צײט דאָן סין שײנ, לופֿט
סין אַהאַנדלן, מיכל סין פֿנאָט.
צײט לײבאַ ליפּצאָנער, מאַרקן
פֿינאָדאָר, נתן הערשקין גרויסאַר
און אַנדערע. די חתומט זענען
געשריבן אויף ייִדיש.
די ערשטע שול איז געשאַפֿן גע-
וואָרן יאָר 1845. און מיטפֿאַר-
מער זײַן פֿון דער באַפֿעלקערונג
איז אויך די צאָל פֿון די שוין
געוואָקסן ביז זיבן. אָנהײבֿ
נעם צוואַנציגסטן יאָרהונדערט
וואָס מען געבויט די ערשטע
עלעמענטאַר שול.

וואָס זיך געקענט באַגליי און זיין
צוליב אַ סתם-שטאַן דו זאָי-
שטעק, קאָן ער עס נאָך. זאָגט
מיר אַזאַס, אַז אַז ער געקומען דער
פאַרשטעלן! און חובב אַרויסגע-
פאַרברענגן אויכער פון זיין א-
ליאָבשאַפּט, האָט געטאַן אַן אַר-
בײַט, פּליגל, האָט אַ שווער געשאַן
און אַז אַנגעקומען דער נאָכער
נאָכשטאָט, דער לאַפּפּוּט און
אויפן איין אַ מיפּהל און דאָרט
געקלאָר ד פּליגל, אַנגעקומען אַ
פּערשעלער געשטאַלט און אַז
אונזעם צום האַלצקערס חוּבב-
בידע, דער האַלצקער מ'ט
זויגל, האָבן נאָך נישט באַהי-
זען געקריגן געווען, "קראַפּט שטען",
און האָבן דערקענט אַ גע-
שרי, חתול האָט זיך אַז אויסגע-
וויזן, און דער געשרי אַז געקאָ-
מט פון שטורם אַרויס, האָבן זי
דער נישט געשטאַמט קיין וועג
זיך אַבער אַז געברענגט צווישן
פאַל און דרויסן פאַל, זענען
זי שוין זיכער געווען. און דאָס
שריט אַ מענטש און אַלע האָט,
האָבן זי זיך אַנגעשאַן און אַרוי-
סן דרויסן, אַבער זי האָבן נישט
געווען קיין געברודע נאָכשט
זי זיך אַנגערופן פאַס, עס אַז
דערן, שטאַט שטויס מיר זענען,
זי וואָס זענען קיין אַרויסגע-
גאנגען! האָבן מיר דען נישט
דערקענט פאַרשטאָלן און קענער
אז אַז נישט? און דער רבנו
זי ערעל אַז און און אַל דרום
זיחנן, וועט נישט דערלאָזן, און
זיכען באַשעפּעניש זאָלן אַרויס-
גען און דרויסן, אַרויף אַלע קעפל.
זי נאָך זי האָבן דערמאָנט דעם
אויכערשטעם נאָמען, האָט זיך
דערקענט אַרויסגען און געשען
דער געפלייז, זענען זי נאָכער
נאָמען נאָך קיין און האָבן גע-
פאָנען אַ מענטשן לויב און שניי
פון און און אַ באָר פון עס
לעבט אַזוי שניי. האָבן זי אים
ארויסגעשליסען פון אונזער דער
משא, גענומען אויף דער העכט
און אַרויסגעשראָגן און שטעט
אויפן און אונזעקעמענע אַמאָמען
און. דערהייל האָט זיך דער
אויפן אַפּגעקליבן, וויל ביים אַ

רויסגלין פון שטוב, זענען זיי
נעווען שטארק צעטומלט און
האבן נישט צוגעמאכט די טיר,
איז אריין די ווארעמקייט און
ס'איז אריין די קעלט. איז גע-
גאנגען די פרוי און צוגעלייגט
עטלעכע העלצער אין אויגן אריין
און דאס פייער האט זיך אויפסני-
צעפלאקערט. האט דער באלעכאס
גענומען דעם וואנדערערע אים

דער האלצהעקער

(המסד 19 וז"ס 10)

נחמור. האט דער וואנדערער געקען פאר זיין אויגן און אנגעהערן זיין באקען מיט די ליפערן. האט דער תלמידהקער צוגעזעהן זיין פרייע אויז לעבן, דער רעדער דא! אבער ווי וויסן נישט וואס ער האט געזאגט, זאגט דא שוין צום מאן: „אוי וועל איך הערן.“ האט זי צוגעלייגט נישט אויפן דער וויז מויל און האט געזאגט: „אוי, דאס איז קול פון הערשער, אבער קיין וויז הער איך נישט. מיט דאס וויז, און ער זאגט: עס איז מיר קאפא!“, און ער זאגט אטקעס איין מיר קאפא, געלייבט אויף חסם, תברך, האט ער האט און צוגעקענען די נשמה. האט זי דאס גענום און וואנדערער זאכקייטס און ווייט בייזער האט זי אנגעהויבן שוועלען ביי אים, ווי ביי יום גמרים פון די רשעים ווי יום הרון. זי האבן געשניטן, און ער ווייזערט פון קעלט, ער האט זי אבער נאך געצוהייגט ממתה זי האט דערמאנט דעם איינצערשטעם נאמען. רופט זי זיין שוין צו אים קאפא, „היידע אויבנס ברשע נען ווי א הייזנס און עס איז אים קאפא קאפא!“, זאגט ער מאן: „ווייזט און די קעלט און ביי אים נאכמישט און עס פון די איירוס, אצט איך נישטא מער וואס צו טאן, ווי צווייגן איר האלטן און אברעקערן דאס

פֿייער". ווען די פֿרוי זיך
געגאנגען פֿארגעסן דאס פֿייער,
האט זי נישט געזען, נישט
העלל און נישט קיין שפּעגל.
אפילו האט זי נישט אונטען
זיך געקאמט אראפֿדעקט דאס גאנצע
זען, חלילה, וואס זי האט אנגע-
גרייס און קוקט צו הייזלן. האט זי
פֿרוי א קורבן געלאזט אויפֿן וואס
דערער און געזאגט: "ס'האט
פֿאנגען קוק ער האט עס ווער
ווייסט זי ער איז פֿאר א ייד.
זאגט דער פֿאן: "דער קול איז
זאגט א יידישער, נאר זיך חתונה
דערבוי אט א גויאוישער. אבער
דאס שטייט, איז זי דען וואס
ער נישט קיין חלילה? האט
זי פֿור אראפֿגעלאזט עס קאפֿ,
זי נישט זען די בעלזעס
מיט די ברעסלע וואס זענען קיין
ווען געקערט וואס זי פֿאר ארומ-
דאס עס שטיל. האט דער מאן זיך
אנגעשטויסן און א פֿארשאמטען
זאגט זי ווייב האט דערווייט און

דערפאר האבן זי אראפגעקויפט
אויסן. וואס זי האט צו אנגענומען
פארשטן, ווי גרויס זי דאקטער
סעקסאן וועגן און וויין ווייב
האט געטראכט, ווי שוין עס ווע-
גן זי דאקטער געברענגט און

דער וואנדערער האט געקוקט צו
און געזאגט: "וואו, ווי גוט עס
ווערט געקוקט, וואס ס'זאל זיך
געשען א פראגל געטראכט צו
דערוואקסען זיך אונטערוואנדל-
ט צו האט געזעהט אויפן פא-
ר זיך: "וואו! געמאט א געזעק
און אים געקוקט". זאגט זי צו
אים: "סא נוי!" זאגט זי "האק".

ווישען און ברענגט דא "האק".
אז זי געקאנטן און געבראכט
זיין האק. ווי עס דאס געשאטן
און געקאכט איז געקוקט, האט

דער וואנדערער זיך נעקטאשטעט
און בערגאקערס: "קאלט, קאלט!
האט ער גענומען נאך א בילדעק
און אים געהאקט און געוואשט
צוויין ווייב: "נעם אים, לויב
איינ". זי האט אלץ כסדר גע-
רוקט אין א ווייז און ארויס
האלצדעקערס געצויג זענען גע-
ווען גוטע און זי הענט זענען
געווען ביי אים פליקען. מען האט
נישט געזען אויף זי נישט קיין

זקנה און נישט קיין שוואקעס
און דאס געזעצט זיך געווען
שרוקן ווייבן. זי פלאמערט זיך
עצן כסדר געוואקסן און אלץ
גרעסער געווארן. בעת ער האט
געהאט און ווייבן האט זי
האלץ, האט זיין ווייב און ווייטער
געווארן די „שטאפעס“, אין
אויזן אריין. איינמאל האט זי
ארוינגעווארפן א „שטאפל“ פון
א בעלעך, דאס איינגעקומען
א ברעש. איינמאל און איין אויגן.
דאס אנדערע סאל און אנדערע
האט זיך דאס מערסט אין איינעם
אויסגעשטעקט און איינעם
פֿויער האט אפגעגלאנצט פון
דעם א סרעל. האבן זיך
ביינע פערטן אנגעקוקט אויס
אנדערע מוז גרויס סימסא-
מוע, וואו זי האבן נאך קינסטל
נישט געזען אזוי לייכט פֿילר.
זי ווער ליכטיקט און ביי-
לויכט געווארן דאס גאנצע
שטובל.

נאך א שעה-צוויי, האט דער
האלדערער דן חאק פון האטס
אורעקטעוואפן וו א קעגנשא:
דאס איז דן לעצטע ברוקס!
האט דער האלדערער א קוק גע-
טאן אויף זיינע צוויי הענט און
קעגנשא: "מערסט נישט זאגן
אויף אייך, דאס איז דער בלע-
נער. איצט לאמיר גיין און קוק
טאן, וואס אנדערער אדער ווי
קעמט ער שטא און קוק, מער ווי
א ביסל אסאך נאך אים נישט
געבליבן. אבער דו זענעם פון
דעם האלדערער שטא; דאס איז
האטס געלייבטן און זיין האנט
שיינל איז שוין געווען שטא א
עלעמנטער פאר שרייבליקייט.

דאס איז די מעשה
פון א האלצהעקער,
וואס האט דעם נסיון
אויסגעהאלטן.
האט זיין טאכטער געווען
און זיין בעל און נישט
באהאלטן.
1907

אין כ"ז ניסן, דער יום הויזברין פון די קדושים און ניבורים, באערן
די יירן פון רומעניע דעם אָנרעכט פון די קעמפער אין ווארשעווער
געגאָ. פון די מאדערער אין היכנות פון צווישן די רומענישע יידן,
ווי אויך דעם אָנרעכט פון די זעקס מיליאָן יירן פון דער גאנצער
וועלט וואָס זענען אימגעקומען על קדוש השם. ה'תר.
געבענשט זאָל זיין זייער אָנרעכט !

היהודים, לזכות דעה מאוחרת-
יותר רעננה, חסאס מען אנגע-
הויבן זיין או דער ראנגע בום
קלערנע זעכס, שטאנער, או דאס
געזעצטע לעבן, די זעכטבונדן
און ספּעסאל ערלויבן שוין נישט
אין דער האט השפּעה אויף די
באדייט אלץ ווען אין בימה-
העסן דעם יום, ווילע, די תורה
דער תעבורה, און דאס וויכטל
זעקן די דאגה ספר-הכסף, אמר,
הזרעם אין ישיבות זעקען גע-
זעקען. אברורע נעמען שוין ארום
דעם אנגעזאגטן ייִשׂראל, און אסור
די געזעצטע וואס האבן דאס רעכע-
טאסט דעם חדר גען א ישיבה.
דארפן אויך באדעם וואס עני-
דוקען די ישיבות נישט מאלראש
דאס קלערען.
זעקען די גדולי הדור געזען
הארגאנגען פון דעם מצב, און
ס'זאגן ערוויינגערנען געווארן א
בסבת התורה און וויין וואס
זעקען זיך צוזאמען געקוקטן און
זיין און דעקלירט בראש מיין
העס, ברב חסיד ווען בראש-
זעקען (וויילע), העסן און בר-
בס פון איראק, אנטפונען און
אין ייִשׂראל, די אספת אויף פאר-
שטעמער האט דורש אלץ השב"ס
(1922). ס'האט זיך אויף דעם
בסות געקוקט תרין קול סקורא
און די גדולים פון מען וואס קלא-
אויף דער האר, דעם פלאס פון
דער תורה זאל נישט מאלראש
הערן.
זעקען די ברייטאויף אויך גע-
זעקען אויף דעם געזעצטע רעכע-
נען פון גלובל, באדייטען הייבן
פאר שפּורע זיין אויך געקוקט
מיט א פארשטענדען אפארשאט
וועדער תורה-קלערנען, וואס זעקען
ליכטען און אים מפרה, דעם
זעקען און דער אנגעזעט העס-
מיט זיין געזעצטע דאס קלא
אפארשאט ווערן פון האדעניק
אפארשאט אפארשאט. תורה-און
און ווערט שוין אויך א תהום-

מדרוש מזעזע
(המשך מעמוד 12)

...הרהיק שלמה מאארלין וייע
פירש תיבה, גמרא, משלון
נומראטאגוסדרי (גזלת־רש"י)
ע"ה, ב"י באבות, (ובל דב'
ר'יהן כנחלי אש" (פ"כ מ"י)-
ובש"ס הגינה כז: סלמגנדרא,
היה הנכריאט מן האור כש-
בערין איא כספוס א' ו' שנים
לעיל הפסך (רש"י), סלפניו

[illegible]

דער האלצהעקער

מער אורח א געקומען, האבן
זיי אים אויפגענומען היי עס קען
תער צו זיין און קיינמאל נישט
פערעכטען, "דאס טוט דא א ריז".
אבער מיט דער צייט, איז
געקומען היינציקען געזעצן, וועלן
דער איינער און געבליבן וועלן
אויף זיין פלאץ און נישט געהאט
נוממערלעך לעבן. וועל דאס
איז געווען א קליין טשעלע און
די באפעלקערונג—אנדא א טייל
די גויס, פלעבן אלען עעהאקן
דאס האלץ, און די יידן, זענען אלע
רחמיים בני-רחמים, און דער
א רחמנות פסחור צו זיין א אים
געלעס ברודער מיט שווערע אים
בעס, פלעבט מען דעם האלדער
דער פאטערן מיט א האלץ מילי.
סלאוואקן טענהאטיבן געווען צו
דער עכטסט, האט מען זיך באנוגנט
מיט א שוועל טרוקן ברויט
פלעבן זיי און די פערדערקע
גומע צייטן אויסגענומען און אורח,
מיט א געקומען מאכל; האבן זיי
איינע פערשטעקטן געזאגט מיט

[illegible]

צייט-שניפט

פונעם רומענישן רעליגיעזן יידנטום

פון מארטינער שאפט צו גבורה

גראטולאציע ווייזט

מיטוואך דעם 10-טן אפריל 1968 האָט זיין עקסעלענץ דער מיניסטער פון מדינת ישראל אין בוקארעשט, אליעזר דורון און פרוי, אין באגלייטונג פון די הערן מ. כרמי, ראמאן א. י. ראָזענ, ערשטער סעקרעטאר פון דער גע- זאנדשאפט, געמאכט א באזוך לכבוד פסח תשכ"ח, דעם רב הכולל דר. דוד משה רוזן אין פרוי.

דער מיניסטער פון מדינת ישראל האָט אויסגעדרוקט דעם רב הכולל און דער נאנצער יידישער קהלה פון רומעניע וואָרעמע ברכות לכבוד פסח תשכ"ח.

ראנקנדיק ווין עקסעלענץ האָט דער רב הכולל אים געבעטן ער זאל איבערשיקן דעם ישראלישן פאָלק זיין ברכה פאר פאָרשער'עס, דערפאָר אין זיין ארבעט און שלום.

דער רב הכולל אויסגעוויילט אין קוראטאָריום פון דער ירושלימער העברעישער אוניווערסיטעט

אין דער וויצונג פונעם 28-סטן מערץ 1968, האָט דער קוראטאָריום פון דער העברעישער אוניווערסיטעט פון ירו- שלים, איינגעשטימט אויסגעוויילט דעם רב הכולל דר. דוד משה רוזן אלס מיטגליד פון דעם דאָזיקן קוראטאָריום.

יזכור...

(צום 25-סטן יאָרטאָג פונעם איפשטאנד אין ווארשעווער געטא)

נישט דערוואָס, קיין תכריכים נישט באנייט און אז איין טורה אין איינגענומענע בלוט געווען...

און ווען איין קוק גאָ אין יזכור-טאָג דאָס ליידיקע ווילג, וואָס שטייט אין מיין צימער ווי אן אור-קודש פון וועלכע ברויט געפילט איין מיין קינד נישט, כאָטש איין זכרון זע ווי נאָך די אידליע אויף זיינע ליפעלעך, דעם קינד'ע רישן הייליקן שטייכל, כאָטש איין הער נאָך פון זיין טרעטן "סאט" די קלינגענדיקע חזנים.

סטיי איך פארן ליידיקן ווילג, ווי פארן אָפּגעשט אוריס ותומים פונעם "מאָרגן" און וויל נישט גלויבן אז איין ביא יתום געבליבן, א יתום, נישט ווען איין האָב פאָטער און מוסער פארלוירן, נאָר ווען איין האָב שיר נישט מיין יווש, דאָס נאָכאָמנדיקע דור פארלוירן...

טאָדלעט איין מיין אָדער נישט נאָך דאָס בלוט פון זייער אומקום, נאָר איין דער ברויז פון זייער גבורה, פון זייער לעצטן ווירטעטאָנאָס צאפל אויפן מוכה פון קידוּת האומה און קידוּת השם...

איין איין טאָג פון יזכור (און כמעט אלע זענען ביי מיר "יזכור-טעג"), געדענק איין דעם מעלאנאָלישן אָבער (נאָ פול מיט בטחון גמרא'ע גיט) פון דאָ-הייליג פון מיין פאָטער, דעם צינעוואָרדיקן גאָס פון אברהם'ס פון מיין מוסער און עס שפּעטשטן מיין לעפ- צו, נישט ווי איין א וואָספ- בות-הנפּשדיקער תפילה, נאָר ווי איין א הייליקער שבעוּת: "נצח ישראל לא ישקר..." "נאָך איין אונזער האָפּענונג נישט פארלוירן געגאנגען..."

יוסף איש תם

דעווען, זי שרעטן מיט די פיס, זי ווארפן אין פיי ער אריין.

פון דעמאלט אָן, האָט זיך צו דעם דגל פון דער תורה, מצדה געזען די צערישענע און פארלויפטיקע פאָן פון די קעמפער. אָס זיי ביידע איז געלונגען צו פארוואַנ- דלען דעם קרוש, דעם היי- ליקן מאַרטינער וועלכער האָט זיך שוין אָפּגעזאָגט פון עולם הזה, ווערנדיק וויינע פאר- וואָרענע לעצטע בליקן צו די האַרצאָנשן פון עולם הבא, אין א גיבור, אין א העלר, וועלכער ווייסט אז כאָטש דער- פאר וואָס די רוע קראפט דארף אויפהערן צו רענע- מענשיקן די באצינגענע צווישן מענטשן און פונקטער, טאמט דערפאר וואָס ער איז א פא- נאטיקער מאַסין אין געדע- מינייט, אין ער מ'ר אָגט מיט זיך ארום און דער וועלט דאָס געהויבענע פער פון שלום, טאמט דערפאר קעמפט ער אין זינס קעגן די רעגירע- קלענער אים דערשטיקן, אים פארמאכן ראָס מויל, אים גענידן דאָס רעכט צום לעבן.

וואָס התורה, די לערעפּור געט וואַרשעווער געטא האָט געזען פרוכטן. מיר זענען צו נאָעם כרי צו קאנען האָבן די היסטאָרישע פער- שפּעקטיוו פון זיינע מאַרטינער און מאַרטינער ווירקונגען, נישט נאָר אויף אונזער היסטאָרישן וועג, נישטער אויך אויף אונזער מענטשליכער ווירע.

די קדושים זענען געוואָרן גבורים, זיי זענען שוין נישט מסכים מען זאָל צו זיי ארויס- ווייזן דעם, און זיי האָבן, אָנשטאָט דעם דערוואָרן רעספּעקט, דאָס איז די לערע- וואָס האָבן אונזר איבערגע- לאָזט די וועלכע זענען גע- שטאָרבן אין וואַרשעווער גע- טא, וועמענס אָנרעכט זאָל אייביק זיין געבענעמאט

בזו רעמאלט, ביז אין יע- געם פריילינג פון יאָר 1943, איז די אומבאפאָלקטע פאָן דער תורה געווען פא- נאנדרעגערט וואָס וואָס קען די אומבאפאָלקטע סכנות. דער שונא פלעגט זיך צווייל- ערע שרייבן קורס די סככים אין נאָך זיי בר- כוכ- באס קעמפער, ביז אין אונ- דערע צייטן, זענען מיר נע- וואָרן א פאָלק פון מאַרטי- דער. צעווייטע און צעשפרייט, שוואכע, א הייפאָלע מענטשן, האָבן מיר געהאט אויף אונזער צר בלוין דעם אויסרווער און דאָס געוויסן פון א הייליק שליחות. דעם כוח, האָבן מיר אקעגנגעשטעלט דעם אר- בעט. קעגן דעם פויסט האָבן מיר זיך געשלאָגן מיט פאר- גונפ. מיינעמער יאָר כסדר, האָבן מיר ארוסגעוואנדערט אויף דער וועלטס שטעט און וועגן, ווייננדיק מיטן פינגער צום ספר ווי צו א העכסטן אי- דעאל. אין דעם האָבן נאָכער- דיק באנעצט מיט אונזער כלום די אלע סמכות ווו ס'איז אונזר באשערט געווען צו לעבן, און כמעט שוין מסכים געווען מיט אונזער גורל... קדושים.

א פאָלק פון קדושים; אָס דאָס זענען מיר געווען אַג- הייבנדיק פונעם יאָר 135 לויט דער מאָדערנער צייט- רעכענונג, זינס ס'זענען גע- שטאָרבן די לעצטע קעמפער פון ביז אונזער אפּריל 1943, ביז אין ניסן תש"ג, ווען ס'האָט זיך אָנגעצוינדן דער פאָס פונעם אויפשטאנד אין וואַרשעווער געטא.

אָבער, ביז מיר ער נישט, דער געבער פון שרעק אין איבערזאָל געוואָרן. די יאָרן פון גאז-קאמערן, פון מאסן- קברים, פון סוים-צונג, יאָרן ווען ס'האָט אונז חזק, יאָרן ווען ס'האָט אומגעבראכט מיליאָנען קינדער, ווען פון מענטשליכע נופים האָט מען געמאכט, "היינע יידישע ריי" (ריינעם יידישעם פעס ר. י. פ.), יאָרן פונעם גהי- נום אויף דער ערד, יאָרן פון מאַרטינער פון אונז- זערע מענטשן האָר און לאָס- פאָנאטאָרן פון אונזערע ברידערס הויט, אָס די יאָרן האָבן געבראכט א דערשי- מערנדיקע דערוואַונג צו דער ווירקלעכקייט.

מירבי אַניעלעוויטש מיט זיינע קאמפס-חברים, האָבן אין יענעם ספח התשי"ב כבירות עולם, דערוואָרן א נצחון, א הייד כמינו, זיי האָבן דעמאָנסטריט און די קדושים קאָנען און דארפן ווערן גבורים.

מיט ליידיקע הענט, חלשים ומעטים, שאַטעט און קליין אין צאָל, זענען זיי געגעסען צו אקאמפאָן אַישום אויסזיכט, קיין איינציקע נישט, לעבן צו בלייבן. ס'איז געווען א קאמפ וואָס איז געפירט געוואָרן אויסשליסלעך כדי די גע- שיכטע זאָל פון אים אָפּלער- נאָכאָיינע זייטן וואָס ס'האָבן

ווען מ'ענדיקט דאָס לייט- נען אין דער תורה, הייבט מען אויף דאָס ספר תורה און שוין ריאָט הכבוד און ווירדע, וויקאָל מען עס פאנאנדרע- פאר נאנין קהל. דאָס ספר- תורה וואָס ווערט אויפגעהויבן אויף דעם באַלעסער אין שול, איז ווי א פאָן וואָס איז נישט באפאָלקט פון קיין איין שפּער- קעלע בלוט, וואָס דערוועקט גיטש און אונזר זכרונות פון קיין איין מיליאָנען נצחון, וואָס ברענגט נישט אויפן גע- ראנק אויפגעט. נכורה אין אנדערנס פויער. בלעק-מת- פלל הייבט וויינע זענען צו דעם ספר-תורה און דעם פינ- גער צו די הייבן און אלע זאָגן כבוד: "וואָס התורה" "און דאָס איז די לערע..."

ס'ווען איר דעם דאָס דאָזיקע בילד, וואָס איז כאַראַקטע- ריסטיש פאר א פאָלק און אן אמונה וואָס דאָס ספר איז זינער, וואָס האָט איר זיך געמאכט פון דערהויבענע אי- דעאלן א פּעסאָנע און פון גיטש א געווער, ברענגט מיר זינס א פּעסאָנעלע וועלט, מיין פאנאמאזיע יערעס טאָג פאר די אויגן, אן אנדער בילד וואָס איר זע אויף דער וואָל. כ'האָב דאָס בילד פון מיינע אַני- טאזיע קיינמאָל אין אמת'ן נישט געזען און מ'רעכט, גלייך ווי איר לעב עס איבער, אויף רויכנדיקע חרובות, פלאטערט א פאָן. זי איז צעריסן אויף שטיקער און פארבאָסטיקט, אָבער צו איר ווענדן זיך נישט נאָר די פארשטאָרבע- בליקן פון די וועלכע זענען געפאלן ארום איר, נישט אויך די בליקן פון א נאנצן דור פון לעבן געבליבענע, די בליקן פון אלע קומענדיקע דורות וואָס וועלן צוגעבן א רינג צו דער קייט פונעם היסטאָרישן אָיס פון פאָלק ישראָל. איינגעהילט אין דער פאָן, בייערדירט די לעצטע קעמפער פון דעם וואַרשע- ווער געטא, מיט זייערע בליקן פול מיט לויסערקייט און מענ- זאָגן פון ווירדע, די האָר- זאָגן פון דער צוקונפט.

כאָטש אויף דער פאָן איז נישט אויפגעשריבן אַווייז אויפן ספר תורה, קיין איין אות נישט, הייבט זיך אויף מיין אָרעם, אָננערענט פון א נישט געווענעם כוח, מיין פינגער ווענדט זיך צו איר און מיין מויל רופט אים איינינעם מיט די מיליאָנען ברידער און שוועסטער פונעם ערב און פונעם עתיד, מיט אנשלאָסנדיק און ערנסט קייט, דעם פייערלעכן רוח: "וואָס התורה", דאָס איז די לערע."

יא. דער אומבאפאָלקטער פארמאט און דאָס עפאָליקטע שטיקל לייזונג וואָס איז איי- געמונקען און בלוט, שטייען באנאנד און גיבן אונזר די אמתדיקע לערע.

זינס צוויי מייזונג יאָר, האָבן מיר איבערגעלעבט אן איין-לשענדיקע מאַרטינער- שאפט, ווייל מיר האָבן קיין איין סאָמענט נישט מסכים געווען ארויסצולאָזן פון דער האַנט דאָס פראכטפולע ספר, די ווונדערבארע טרוימען פון דער מענטשהייט. פון די גלאָייכע זייטן וואָס ס'האָבן

צו שאנד און צו שפאָס...

